

О. М. Бажан

O. M. Bazhan

«LUX IN TENEBRIS» THROUGH PRISM of GENDERNIKH STUDIOS (ON MATERIALS OF PROSE OF MARK OF BROOMRAPE AND HANNA BARVINOK)

**«LUX IN TENEBRIS» КРІЗЬ ПРИЗМУ ҐЕНДЕРНИХ СТУДІЙ
(НА МАТЕРІАЛАХ ПРОЗИ МАРКА ВОВЧКА ТА ГАННИ БАРВІНОК)**

Монографія

Київ ДУІКТ 2014

УДК 821.161.2; 396

Друкується за рішенням Вченої ради Національного університету харчових технологій

Протокол № від

Рецензенти: доктор філол. наук, проф. Гуляк А. Б.;

доктор філол. наук, проф. Наumenко Н.В.;

канд. філол. наук, проф. Гаєвська Н. М.

Бажан О. М.

«Luks in tembría» крізь призму гендерних студій (на матеріалах прози Ганни Барвінок та Марка Вовчка). – К: Видавництво, 2014. – ... с.

Проаналізовано прозу Марка Вовчка та Ганни Барвінок із застосуванням гендерних, феміністичних підходів, простежено поетику характеротворення й описано її інструментарій. Вписано прозу письменниць в український та європейський контекст.

УДК 821.161.2; 396

О. М. Бажан, 2014

ВСТУП

У роки незалежності України національна наука активно інтегрувала до світового, зокрема, європейського контексту, свідченням чого стає використання нових для вітчизняної філології методів дослідження літератури. Методики, актуальні для зарубіжних студій, переважно не копіюються українськими науковцями, а адаптуються відповідно до національної специфіки, матеріалу дослідження. Гендерні дослідження художньої творчості характерні для світового літературознавства впродовж останніх десятиліть, такі підходи до мистецької спадщини дають змогу по-новому осмислити класичну українську літературу, виявити ті її риси та характеристики, які до цього часу залишалися поза увагою вчених. Зокрема, вони дають можливість аналізувати гендерні моделі характеротворення в прозі Марка Вовчка й Ганни Барвінок, що зумовлює якісно новий погляд на творчість письменниць, дозволяючи виявити глибинний психологізм образів, їх питомі національні характеристики.

Творчість Марка Вовчка й Ганни Барвінок – видатних українських письменниць другої половини XIX – початку XX ст. – об'єднує не лише час літературної діяльності, а й мистецькі завдання, пов'язані з новими суспільними, філософськими проблемами, зокрема тими, що стосуються суспільної ролі жінки. Кожна з письменниць, будучи по-своєму неповторною та індивідуальною, являючи у творах власну естетичну довершеність, засвідчує різновекторні трансформації проявів гендерної проблематики в художньому тексті. Компоненти порівняльно-історичного аналізу гендерних моделей характеротворення дає змогу говорити про інтегрованість української літератури другої половини XIX – початку XX ст. у світовий контекст, її зв'язок із європейською літературною традицією того часу, у якій гендерна проблематика була однією з визначальних.

Глибше дослідження творчості Марка Вовчка й Ганни Барвінок під кутом гендерного аналізу, через визначення основних тематичних мотивів та їх реалізації у системі образів, формальних засобах, з'ясування місця творчості

Марка Вовчка та Ганни Барвінок в українському та європейському контексті, виявлення прийомів та прикмет, які дозволяють зробити висновок про стильову індивідуальність, витоки творчості, своєрідність авторської мови і значення спадщини українських «жінок – прозаїків», спричинилося до появи даної монографії.

Процес дослідження вимагав вирішення наступних завдань:

- конкретизувати теоретичні аспекти термінів «фемінізм» та «гендер» через проекцію на прозу Марка Вовчка й Ганни Барвінок;
- дослідити інструментарій характеротворчої поетики в прозі вищезазначених письменниць;
- визначити характерологічні аспекти специфіки жіночої прози Марка Вовчка й Ганни Барвінок;
- розглянути комплекс «соціокультурних феноменів» статі у творчості мисткинь;
- вписати прозу Марка Вовчка й Ганни Барвінок, проаналізовану в гендерному аспекті, в український та європейський літературний контекст.

Шляхом аналітично-синтетичного студіювання «словесних автопортретів», що красномовно репрезентують художню особистість жінки та чоловіка, розкривають їхню гендерну сутність, систему цінностей, виявляють письменницький інструментарій розкриття характеру, подаємо нові підходи в літературознавчій оцінці творчості Марка Вовчка й Ганни Барвінок. Аналіз гендерної проблематики та феміністичні дослідження, які з'явилися в Європі, створили благодатне підґрунтя для появи численних студій в українському науковому просторі. У літературознавстві результатом згаданого процесу стали оригінальні гендерні та феміністичні інтерпретації художньо-літературного матеріалу.

Праці західних теоретиків Д. Баталер, С. де Бовуар, М. Віттіг, С. Гілберт, С. Губар, Ю. Крістевої, Б. Крістіан, К. Мілет, Е. Шовалтер та ін. дали поштовх для студій вітчизняних учених – В. Агеєвої, Г. Гордасевич Т. Гундорової, О. Забужко, Н. Зборовської, Н. Чухим, С. Павличко тощо. У вітчизняній науці гендерний підхід було використано для перегляду та реінтерпретації

культурних моделей на межі століть (В. Агеєва), розроблено методологічні підходи до мистецького аналізу гендерних явищ (Т. Гундорова, С. Павличко). Сучасні літературознавці з позицій гендерних студій переосмислюють і по-новому оцінюють творчість О. Кобилянської, Лесі Українки та ін., але доробок Марка Вовчка й Ганни Барвінок у цьому контексті залишається поза увагою науковців.

Окремі аспекти поставленої проблеми щодо творчості Марка Вовчка та Ганни Барвінок висвітлені літературознавцями XIX ст., зокрема М. Венгжином, П. Кулішем, І. Франком, Б. Грінченком, М. Шаповалом, В. Чубинським, а також сучасними науковцями: Л. Зеленською, О. Івановською, В. Подзігун, В. Агеєвою, Н. Білоус, С. Павличко, В. Погребною. Ці праці створили наукову основу для нових інтерпретацій доробку письменниць, однак у них гендерна проблематика розглядається лише спорадично.

У монографії аналізуються всі відомі твори Марка Вовчка та Ганни Барвінок в плані їх мистецької вартості, основні тематичні мотиви та образи, вивчається комплекс художньо – естетичних чинників, що сформували творчий світ письменниць і визначили місце «жіночої творчості» у «чоловічому соціумі», а також її значення у літературному процесі.

Безперечно, найцікавіший бік творчості Марка Вовчка та Ганни Барвінок – феміністичний. Жінка і чоловік, як ідеал. Жіноча та чоловіча доля і жіноча та чоловіча нескореність у кріпацтві. Образ «нової жінки» та «нового чоловіка». Неідеологізований аналіз творчості письменниць – «*lux in tenebris*» крізь призму гендерних студій, тому він має глибокий сенс і потребу.

РОЗДІЛ І

ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

1. 1. Гендерна ідентичність особистості: жіноча та чоловіча соціалізація в історичній проекції

Суспільство нав'язує дотримання соціальних та культурних норм залежно від біологічної статі особистості, проте суто «чоловічі» та «жіночі» стандарти є

відносними і мають культурологічний характер. Соціокультурні норми визначають психологію, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок та чоловіків. Між чоловіками і жінками існує поділ на соціальні ролі, форми діяльності, відмінності у поведінці, ментальних, емоційних характеристиках. З цього погляду деякі характеристики жінок, наприклад, емоційність, схильність до самопожертви, орієнтованість на сім'ю і дітей тощо поставали не природними властивостями, а характеристиками, сформованими певним типом суспільства. Таким чином, виявилось, що поняття «жіночість» зумовлена культурою, яка наділила її певною характеристикою.

У науковий світ термін «гендер» увів американський психоаналітик Р. Столлер у праці «Стать і гендер: про розвиток чоловічості та жіночості», 1968. Вчений пропонує вживати для означення соціальних і культурних практик статі поняття «гендер» (у перекладі з англійської мови означає «рід»), справді, стаття доволі довгий період вважалася фундаментом і першоджерелом соціальних та психологічних розрізень між чоловіками й жінками [126; 91]. Як зазначає Н. Пушкарєва, «Пропозиція Р. Столлера про розмежування біологічних і культурних складових в вивченні питань, пов'язаних зі статтю, і дала поштовх формування особливого напрямку в сучасному гуманітарному знанні – гендерних досліджень» [126; 92].

Пізніше ідею диференціації за соціальною роллю статі підтримали андрологи-структуралісти та соціологи. У 1970-ті роки з'являється низка наукових робіт, в яких трактуються розбіжності понять «стать» і «гендер». У цих працях акцентується, що, крім біологічних відмінностей між чоловіками і жінками, існує поділ на соціальні ролі, розрізнення у поведінці, ментальних, емоційних характеристиках, формах діяльності. Введене нове поняття є своєрідною реакцією науковців на класичний психоаналіз, ортодоксальну християнську думку, есенціалізм, які розглядали різні статеві ролі як виявлення «природних» властивостей (роботи Г. Рабін «Обмін жінками» (1947) [188; 56], Б. Фрідан «Жіноча містика» (1976) [188; 78], А. Річ «Народжена жінкою: материнство як досвід і інститут» (1947) [19; 141] та ін. Термін «гендер», будучи похідним (англ. «gender» – «рід», «стать»), посприяв розмежуванню

стать (sex) і культура («gender»). Слово «стать» (sex) використовується щодо визначення біологічних (фізіологічних і морфологічних тощо) відмінностей людини, а слово «гендер» – до характеристик соціально-культурного плану. [30; 26]. Український літературознавець Я. Поліщук приєднується до думок Г. Брандта та Л. Арліс, що стать (sex) характеризується анатомо-фізіологічними ознаками, а гендер («gender») – мовними, поведінковими, індивідуальними особливостями, які людина здобуває в процесі соціалізації [124; 26]. Російський літературознавець Н. Усачова зазначає, що гендер – культурна метафора, бо стосується відносин між чоловіками і жінками, точніше, способу соціального конструювання цих відносин [54; 229], поза тим А. В. Кириліна уточнює, що людина в процесі життєдіяльності успадковує соціально і культурно сконструйовану модель мужності і жіночності, «прийняту в певному суспільстві на певному історичному етапі». Саме така модель являє собою поняття «гендер» [54; 229]. Дотичною є думка українського літературознавця Ю. Коваліва, який вважає, що гендер – це вбудування представників обох статей у культурно сформульовані коди – «фемінність» і «маскулінність», тлумачення яких відрізняється від біологічного трактування статі [103; 112].

Джон Батлер доречно зазначає, що особистість вимушена дотримуватися певних гендерних правил: «З моменту народження тіло визначається через мову та ряд інстинктів, які відразу ж після народження відносять малюка до представників чоловіків та жінок, навіть до того, як дитина отримує ім'я» [24; 202]. Справді, гендерні ролі не виникають одразу з народження немовляти, а розвиваються в процесі життєдіяльності під впливом багатьох умов і факторів. Від цього розвитку, який має свої закономірності і протиріччя, залежить доля людини, характер її життєвого сценарію, стиль життя і стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Гендерна роль – це укомплектована у процесі соціалізації поведінка, яку суспільство нав'язує людям залежно від їхньої статі.

Фемінна гендерна роль вимагає, щоб жінки були турботливі, чуттєві, емоційні, а маскулінна – об'єктивності, активності, швидкої адаптації, амбіційності. Саме тому в людській ментальності «чоловіче» і «жіноче»

трактуються як елементи наступних культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне – духовне – тілесне – культурне; жіноче – чуттєве – тілесне – гріховне – природне. Через це створюється певна взаємопідлеглість цих поняттєвих рядів. Тому явища, до яких вони дотичні, отримують гендерне забарвлення [30]. Як бачимо, гендерна роль, віддзеркалюючи нерівність статусних характеристик, саме чоловікові надає домінування у соціальних структурах. Традиційні гендерні ролі глибоко вкорінилися в буття і готують сучасних людей до існування у тому світі, який прагне подолати гендерну асиметрію та здобути гендерну демократію, адже чоловіки вже давно не є самотійними годувальниками сім'ї, а жінки – виключно родинними берегинями та матерями.

Процес розвитку гендерних ролей як соціально зумовлених варіантів статевої ролі та статево-рольової поведінки відбувається в процесі соціалізації [19; 56]. Переважно дефініції визначають соціалізацію особистості як засвоєння людиною суспільного досвіду, норм, цінностей [3; 43]. Основною частиною соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей, бо в них закріплені норми і правила соціальної поведінки. Соціальні ролі – засіб включення особистості в групу, соціум, форма соціальної адаптації та суб'єктивного самовираження одночасно, а рольова поведінка – найважливіший вид соціальної поведінки [19; 77]. Рольова соціалізація включає не лише засвоєння суспільних очікувань щодо соціальних ролей, а й рольовий розвиток особистості. Здійснюється формування психологічних ролей як соціальних, так і особистісних, життєвих, характерних тощо. У процесі нормальної соціалізації особистості відбувається засвоєння нею соціальних та гендерних ролей, які тісно пов'язані з усвідомленням себе як представника певної статі і з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі [83; 34].

Статеві та гендерні ролі мають тісний зв'язок зі статевою та гендерною ідентичністю особистості. Ідентичність – це підтримка особистістю власної цілісності, нерозривності історії свого життя, а також стійкий образ «Я», тобто усвідомлення у собі індивідуально-типологічних особливостей, способів

поведінки, рис характеру, індивідуальних якостей, які визнаються виключно своїми. Без неї людина не може існувати як свідомо автономна особистість [19; 40]. Рольова ідентичність – це усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей.

Соціолог Чед Гордон подає п'ять видів рольової ідентичності: 1) статева ідентичність, в основі якої лежить гендерне визначення людини як жінки чи чоловіка; 2) етнічна ідентичність, тобто приналежність людини до расової, національної, релігійної спільноти або мовної групи; 3) ідентичність членства; 4) політична ідентичність; 5) професійна ідентичність [199; 411].

1980 – ті роки знаменні суспільними трансформаціями, які викликали інтерес до комплексу проблем, що визначаються як гендерні. Фактично «сенси останніх складає соціально й культурно детерміновані розбіжності у поведінці і статусно-рольових функціях жінок і чоловіків» [188; 81]. Феміністичні та гендерні дослідження від аналізу патріархату і жіночого досвіду поступово переходять до аналізу гендерної системи. Поняття «гендер» проникло в усі гуманітарні науки – психологію, соціологію, філософію, історію, мовознавство, літературознавство, еволюціонуючи, постійно змінювалося і збагачувалося [126]. Предметом гендерної методології, уточнює Т. Дороніна, стають аспекти взаємовідносин між чоловіком і жінкою. Згодом традиційний підхід (статеворольовий) переростає у модерний – гендерний (теорія гендера як соціокультурного конструкта), який сприяє інтерпретації концептів маскулінності та фемінності в літературному творі. [54; 26.]. Так, Е. Трофімова зазначає, що в літературознавстві гендерний аналіз допомагає по-новому поглянути на добре відомі факти чи твори. Літературознавець вже може інтерпретувати їх з урахуванням гендерного розмежування, виявляючи жіночий досвід. Він може відійти від традиційних – і літературознавчих, і соціально-політичних – трактовок, осмислити твори з точки зору уявлень про мужність та жіночність, які є конструктами культури [126; 23]. Загалом гендер як категорія здатна схарактеризувати людину, набуті нею у процесі соціалізації особливості, об'єктивно та всебічно дослідити в історико-літературному процесі взаємовідносини між статями і поглянути на концепти фемінності і

маскулінності, що розшифровують гендерні ролі і місце жінки в суспільстві. З історичних джерел відомо, що вже у II ст. до н.е. на Стародавньому Сході юнак з привілейованого класу зростав з відчуттям незаперечної зверхності. Жінки, з позиції природної ієрархії, були, безумовно, нижчими за нього «Палке виверження чоловічого сімені довело це» [17; 23], оскільки саме воно є носієм енергії, робить чоловіків чоловіками – фізично сильними, енергійними, рішучими в думках і в діях. Жінки, за цією логікою, невдалі чоловіки, ніби істоти другого сорту, бо життєва енергія ще в утробі не потрапляє до них, тому вони загалом слабші, ніж чоловіки. Проте, на подібні аргументи можна зауважити, що у жінок просто енергія іншої якості, а не відсутність енергії як такої. У статевих відмінностях природа виявила своє безмежне творче начало, а не особливе ставлення до чоловіків, яке втілила в їхньому «енергетичному обдаруванні».

Англійська феміністка Дж. Купферман завважила, що в мові, теології та міфології завжди мали місце дві протилежні ідеї: перша стверджувала: жіноче тіло є щось «нечисте» (кровоточиве), дещо розбещене, небезпечне для чоловіка, «ворота диявола»; друга наголошувала: як мати жінка є дещо сакральне, чисте, асексуальне; і ««фізична основа» материнства те ж саме тіло, нечисте і небезпечне, є її доля і виправдання в житті» [1; 123]. Чоловіки також не могли бути повністю впевненими у собі. Нестабільний запал та активність мали ними свідомо підтримуватися. Бути чоловіком за статтю було недостатнім. Він має залишатися по-чоловічому темпераментним – тобто вилучати зі свого характеру, вдачі і манер будь-які натяки на м'якість напівсформованої жіночості.

Близько 100 р. н.е. Плутарх написав «Поради до шлюбу», запевняючи, що розв'язати проблему ієрархії і зв'язку між чоловіком і жінкою не так складно. Слід перетворити чоловіка на філософа – наставника своєї обраниці. Плутарх попереджав чоловіків, що жінок дуже важко виховувати, адже їм часто спадає на думку чимало недоречних ідей, примхливих задумів [17; 26]. Зневага до жіночої статі простежується вже у біблійних джерелах. Версія, що Бог створив Єву з ребра Адамового, ілюструє її вторинність ще в ті далекі часи. Як відомо,

за порушення Божої волі, її з Адамом було вигнано з раю. Можемо припустити, що ставлення до жінки як до занадто цікавої та безвольної істоти було започатковане ще за часів створення світу, а проте, воно формувалося упродовж років, століть, тисячоліть...[18; 2] й, у свою чергу, ставало певною традицією і стандартом. Святий Павло писав у Посланні до коринтян, що добре було б чоловікові не торкатися до жінки. У церкві заміжній жінці Павло заборонив проповідувати: «Бо їм говорити не дозволено, – тільки коритись, як каже закон...» [17; 74]. Послання апостола Павла, пізніше інтерпретоване як настанова у визначенні суспільної ролі жінки, проілюструвало взаємовідносини чоловіка і жінки як відображення первісної єдності, яку Христос та його прибічники втілювали в життя: «Чоловіки, любіть своїх дружин, як і Христос полюбив церкву, і віддав за неї Себе, щоб її освятити ... щоб була свята і непорочна! Чоловіки повинні любити дружин своїх так, як власні тіла...» [17; 74]. Продовження міфу про Адама і Єву, який доповнився новим правилом (Христос заперечує розлучення) створило для християн образ непорушного порядку, зрозумілого язичницькому світу. Злагода одруженої пари символізувала виявлення ідеалу гармонії усього суспільства.

Християнство наклало непорушне табу на сексуальність, активно закликала людство вбити в собі статевий потяг. На основі сексуального зречення жінки і неосвічені люди могли здобути репутацію таких, що утримуються від фізичних потреб, не менш вагому, ніж у привілейованих чоловіків [17; 74]. Особливо була актуальною цнотливість жінки, представлена через образ Діви Марії. Віра Агєєва у праці «Поетеса Зламу Століть. Творчість Лесі Українки в Постмодерній Інтерпретації», досліджуючи твір «Одержима», зазначає, що християнська ієрархія є ієрархією чоловічою. Цілковито пасивну роль відіграє тут жінка. Месія не має потреби в Міріам, яка бажає бути і його коханою, і дружиною, і ученицею. Жінка позбавлена права навіть рівності в коханні, у виборі партнера. Пасивна Марія постає тут лише об'єктом, над яким чиниться певна дія, адже її запліднює дух. «Діва, цей недосяжний ідеал жіночої поведінки, виступає, за Ю. Крістевою, цілістю, «створеною із жінки і Бога». Вона – безгрішна й безсмертна. Висновок Крістевої про можливість досягнення

унікальності лише через мазохізм, відчуження від тілесності й сьогосвітності» [1; 63]. Ю. Крістева писала, що Діва-символ узгоджується із запереченням іншої жінки (насамперед матері – жінки) «утвердженням образу Унікальної Жінки: єдиної серед жінок, єдиної серед матерів, єдиної серед людей, ще й тому, що вона безгрішна». Однак унікальність досягається тільки через мазохізм, тобто відчуженням від сексуальних потреб [1; 124].

Вичерпну ілюстрацію гендерної моделі слов'янського світу за часів Київської Русі подають нам літописи (Повість минулих літ, Літопис Самовидця, Літопис Самійла Величка), повісті, хронології, повчання, драми тощо. Література ілюструє, що жінці у суспільстві відводилося єдине призначення – дружини і матері. «У цій ролі вона є об'єктом політичного і культурного культу» [114; 34] – зазначає С. Павличко. Возвеличується її вірність, богобоязливість та господарські здібності. У творі «Слово о полку Ігоревім» оспівується ніжна і вірна дружина, яка чекає повернення чоловіка з воєнного походу. Якщо поглянути на культ матері в реальному соціальному контексті, то він означатиме зведення ролі жінок до репродуктивної функції [17; 63]. Зокрема, слід додати, що за часів козаччини, гетьманщини, Російської та Австро-Угорської імперій, Радянської України цей культ також процвітав. До чоловіків також простежується особливе ставлення: у хлопчиків виховували стриманість та дієвість, що роблять чоловіка чоловіком, спокійним господарем підвладного світу. Руські князі, запорожці – лицарі, що зневажають смерть. Прославляється їхня виняткова мужність та рішучість. Хоча в окремих творах ХХ ст., які відтворюють історичну атмосферу Київської Русі, наприклад, у романах Р.Федоріва «Отчий світильник» і «Чудо святого Георгія о Зміє», зображені чоловіки, яким притаманний фемінний характер, – різні за соціальним статусом герої шукають духовної опори в особі жінки.

Ставлення до жінки у прадавні часи яскраво подане у Києво-Печерському патерику у Слові 30 Про преподобного Мойсея Угрина. Показовими є роздуми центрального персонажа святого Мойсея Угрина, який зазначає, що біблійні персонажі (Адам, Самсон, Ірод), підпавши під владу жінки, були приречені на загибель [116; 566]. Натомість жіночі постаті у релігійній літературі цієї доби

досить схематичні. Вони постають або нерозумними жінками, які після смерті попадуть до пекла, або ж богобоязливими християнками. У зображенні жінок переважно відсутній глибокий психологічний аналіз.

В. Агеєва зазначила, що патріархальне ставлення до жінки в добу середньовіччя об'єктивно проілюструвала у своїх творах Леся Українка. За словами літературознавця, навіть самопожертва в коханні – прекрасне людське почуття, яке облагороджене через звичаї, через мистецьку традицію переважно тоді, коли йдеться про чоловіка. Він – лицар, який стає героєм лише тому що вродлива дама своєю чарівністю надихає його на подвиги. Серенади складали переважно чоловіки. Якби жінка зважилася висловити своє почуття, то була б осміяна та принижена [1; 30]. Слушними в цьому плані є зауваження К. Мілет, яка вважає, що лицарство не здатне змінити нерівноправного суспільного становища жінки. Під лицарськими захопленнями прекрасною статтю криється лише зневага до жінки, адже зрозуміло, що чоловіки вважають – жінка лише об'єкт їхньої маскулінної гри, вона має бути мовчазною красунею і дозволяти себе кохати.[1; 85].

Проте бачення ролі й призначення жінки у європейському соціумі не позначене лише почуттям приреченості, жіноцтво у протистоянні суспільним стереотипам проявляє моральну і фізичну силу, – окремим з жінок вдається зберегти індивідуальність, чим вони, власне, і змінюють свою долю. Молитва героїні середньовічної повісті «Слово о полку Ігоревім» Ярославни рятує від смерті її коханого Ігоря. Жінка була і буде залишатися більш морально й естетично збагаченою, більш підготовленою до катастроф життя; чоловік же сильніший – фізично, морально набагато слабший.

Історичні події засвідчують, що жінка не погоджується із патріархальною роллю. Європейська гендерна активність була значною мірою викликана і зумовлена фемінізмом, який тривалий час існував як суспільний рух за права жінок. Однак у процесі історичного розвитку він трансформувався у комплекс соціологічних, психологічних, соціально-філософських, культурологічних теорій [186; 706]. Щодо зародження протофеміністичних ідей, слід зазначити, що натяк на них належить, по суті, ще до епохи Відродження, коли

визначальною рисою світогляду був антропоцентризм. У перших трактатах французьких культурних діячів К. де Лізан і К. Агріппи, власне, відкрито говорилося про мізогінію як негативне соціальне явище [84; 234].

Однак суспільні явища у європейському соціумі Нового часу, зокрема, антирасистські та антиколоніальні виступи, дали поштовх до розвитку феміністського руху як системно організованого політичного явища, спрямованого на знищення гендерної дискримінації у патріархальному світі. Значний ідейний вплив на ці події мали проголошені у XVII столітті праці О. де Гуж «Декларація прав жінки і громадянки» та М. Волстонкрафт «Виправдання прав жінки», де піднімалися питання про надання жінкам громадських прав та можливості обіймати державні посади, це були перші кроки французької феміністичної ліберальної думки [114; 25]. На думку С. Павличко, явище фемінізму в європейській культурі заклали саме Крістін де Пізан у книзі «Міста жінок» (1405), М. Волстонкрафт у праці «Виправдання прав жінки» (1792), К. Нортон у «Природному праві матері на опікування своєю дитиною» (1837), Д. С. Міл у статті маніфесті «Поневолення жінок» (1869), Г. Ібсен у ряді своїх п'єс.

Акцентуючи увагу знедоленості жінки-селянки, фольклорна спадщина українського народу заклала підґрунтя для поширення ідеї емансипації жінки. М. Костомаров у праці «Огляд творів, писаних на малоросійській мові» проаналізував різні типи образу української жінки у творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка. На його думку, «Козир-дівка», «Сердешна Оксана», «Маруся», «Щира любов» – «це зображення малоросійського серця, представленого у різних обставинах життя й у різних характерах» [77; 89]. У нарисі О. Боровиковського «Жіноча доля за малоросійськими піснями» (1879) підкреслюється, що українські пісні про жіночу долю – «це поезія для поезії», які правдиво і вільно виливають горе лише для того, щоб розважити душу» [117; 29]. І. Франко у статті «Жіноча неволя в руських піснях народних» звертається до традиції ілюстрування нелегкої жіночої долі, відображеної у народних піснях [77; 99]. Як бачимо, у цей період чітко сформованої ідеї жіночої рівності поки ще не існує. Однак під впливом романтизму

сформувалися підстави для інтерпретування людини як незалежного духовного та інтелектуального індивіда. В умовах соціальної дискримінації жінки змінюються поступово погляди щодо її суспільної ролі, адже вона бере активну участь у національному русі, який вимагає від неї всебічної обізнаності в історії народу, його житті, мові, традиціях, культурі.

Жіноча проблематика як соціальна була озвучена і в контексті другої хвилі українського національного руху (1840 – 90-і рр.). У праці М.Савича «Визволення жінки», вилученої при розгромі кирило-мефодіївської організації поліцією, зазначається, що гендерна дискримінація руйнує суспільний устрій і країна не зможе процвітати, доки панує нерівноправ'я. Одним зі своїх завдань кирило-мефодіївці визначали обґрунтування всіх аспектів «покращення становища жінки». Думки М.Савича співзвучні з думками західного теоретика ліберального фемінізму Д.С. Міля, який у праці «Про підкорення жінки» визначав емансипацію як соціальне зло та гальмо прогресу. Роботами вченого неодноразово послуговувалася наукова думка України [117; 23]. У 1850 – 60-х рр. проблеми емансипації гостро озвучувалися у пресі знову ж таки чоловіками в контексті ідеї жіночої освіти і здобуття професії. Український часопис «Основа», що виходив у Петербурзі з січня 1861 по жовтень 1862 рр. підтримував рух українок за вищу освіту, критикував нерівність жінки, «оплакував» тяжку долю жінки-заробітчани і водночас наголошував, «що в Україні жінка здавна займала гідне місце у родинному та суспільному житті, від того погляд на жінку у нас інший» [117; 28]. Водночас чоловіки гальмували розвиток феміністичних ідей в Україні. Скажімо, І.Франко, редагуючи оповідання О.Кобилянської «Ідея», вилучив з нього частину розповіді вдови, в якій було практично викладено кредо авторки: фемінізм, соціалізм, народ [112; 76]. Це редагування виказує неприпустимість для чоловіків існування нових, сильних жінок [112; 77]. «Галицькі поступовці» не були щирими в підтримці феміністичного руху (О.Маковей); складається враження, що такі соціалісти, як І.Франко й М.Павлик, подібно до інших європейських соціалістів другої половини ХІХ ст., підтримували емансипацію, проте вони гостро відчували, що «нові жінки» зруйнують схвалені ними культурні норми. Амбівалентність їхніх

поглядів визначалась і тим, що вони, загалом, служили народництву, що «передбачало українськість, патріотизм, популізм – аж до хуторянства, закритість культури, консервативність, реалізм, зображення народного життя» [112; 68]. Центральним у народників був культ Батька, який усталював чоловічу традицію, тобто «заповідь раціонального, мужнього, самозреченого служіння раз і назавжди визнаній ідеї» [1; 132]. Зокрема, це є Батько-поет, що об'єднував святими заповідями українську родину [1; 132], – роль ідеального Батька відіграв в українській культурі Т. Шевченко. Його послідовником був І. Франко, який цю традицію підтримував, «усе віддаючи «для одної ідеї»» [1; 132].

Модерністи, які заявили про себе на початку XIX ст., підірвали народницькі культурні ідеали. Антипросвітницька критика модернізму стимулює диференціацію різних культурних практик. Вона ж і протистоїть розумовій концепції «загальнонародної» культури, трансформуючи останню в плані естетичному, ціннісному. Модернізм активно творить свою ідеальну, високу культуру [47; 132], на думку Т. Гундорової, «У ширшому розумінні таке трактування «високої» культури співвідноситься з артистичною метафізикою, екстатизмом діонісійського типу і романтичним протиставленням цінностей «культури» та «натовпу»» [47; 132]. Відхиляючи «ім'я Батька», українські модерністи відстоюють право особисто представляти культуру, бути суб'єктом культурного процесу, а не прихильниками «загальної» правди. Невід'ємною частиною модернізму був фемінізм, саме жінки-письменниці кинули виклик чоловічій традиції, намагаючись її зруйнувати [47; 132]. Вважаючи Лесю Українку «єдиним мужчиною в цілому її мистецькому поколінні», Франко, власне, підвів науковців до думки, що українська література є «жіночою» [1; 62].

Коли зважати на те, що західні феміністичні теорії активізувалися в Україні лише в середині XIX ст., посприявши зародженню організованого жіночого руху, то погоджуємося з З. Мірною: справді, у той час «жінки брали на себе обов'язок боротися проти дискримінації як національної, так і гендерної, за національне звільнення і проти будь-якої підпорядкованості» [117; 31].

Починаючи з 1860-х років жінки беруть активну участь у діяльності культурних, політичних, громадських організацій в Україні, адже вважають своїм основним завданням вирішити українське питання. З. Мірна уточнювала, що українки – справжні феміністки, адже боролися за волю всього народу, яку не можна здобути без співпраці з чоловіками. Вони були впевнені, що український національний рух посприє вирішенню жіночого питання. Літературознавець Т. Власова зазначає, що український рух був суттєво набагато багатший за змістом, ніж в інших країнах. Фемінізм для українок не був війною статей, на відміну від європейського фемінізму, а сприймався у контексті національно-визвольної боротьби. У вирішенні української справи чоловіки мали змогу спертися на тендітне жіноче плече, хоча праця жінки, на жаль, не завжди отримувала визнання, вважалася другорядною, однак такою необхідною.

Авторки альманаху «Перший вінок», узявши за власну творчу основу досвід своїх попередниць – Марка Вовчка та Ганни Барвінок, продовжили модерністичну традицію. Н. Кобринська не тільки заснувала першу жіночу організацію – «Товариство руських Женщин» – у Станіславі (тепер Івано-Франківськ) при сприянні українських радикалів І. Франка та М. Павлика [114; 98]. Вона разом із О. Пчілкою заклали основи принципово іншої традиції, в «якій не було чоловічих псевдонімів, ні чоловіків-оповідачів, ні загалом спроби імітувати чоловічий голос. Завдяки цим авторкам у 80-х роках в українській літературі прозвучав інтелігентний жіночий голос, а разом з ним феміністична ідея» [112; 70].

Творчість як Лесі Українки, так і О. Кобилянської посприяла поглибленню кризи «української традиційної маскулінності». Письменниці ілюстрували в художніх полотнах лише самодостатніх й сильних жінок, здатних на самотній виклик суспільству, які цілком відрізнялися від слабкодушких чоловіків [112; 80]. Кобилянська ще й порушила заборонену сферу для патріархальної культури – сексуальну. Її оповідання «Природа», «Некультурна», «Вальсе Меланхоліге» насичені еротичністю. Сучасні гендерні критики – С. Павличко, Т. Гудорова, В. Агеєва зазначають, що пасивні Марусі, Катрусі, Настусі, які були

центральною образами в творчості народників, завдяки плідній художній діяльності жінок-модерністів, поступилися образам нових жінок – духовно сильних особистостей. Синонімом і джерелом модерного в контексті української літератури зламу віків стало фемінінне й феміністичне. Жінки-письменниці цього переломного часу зруйнували міф про жіночу слабкість, пасивність та про чоловічу активність [112; 87].

У другій половині ХХ століття акцентується увага на фемінізації національної культури, в якій віками жіночі цінності перебували на маргінесі. Під культурним впливом західноєвропейських гендерних студій на українські жіночі дослідження відбувається трансформація останніх у гендерні. С. Філоненко доречно акцентує, що тут насамперед подаються підходи, через які вивчаються особливості взаємовідносин між чоловіком та жінкою [167; 23]. Українські феміністки, осмислюючи статеві взаємовідношення, розглядають стереотипи «фемінності» та «маскулінності», які функціонують у патріархальній культурі та витворюють природу «Іншої», залежної від домінантного «Його», а також простежують жіночу суб'єктивність.

Загалом існує дуже багато статей та книг, присвячених інтерпретуванню опозиції чоловіче / жіноче в літературних творах. Серед них є праці, які торкаються проблем розвитку феміністичного руху в Україні. С. Павличко вважає, що український феміністичний рух не був представлений таким розмаїттям напрямків, як в інших країнах. За дослідженнями вченої, внаслідок панування тоталітарної ідеології комуністичної системи у межах якої фемінізму не існувало, Україна не відчула розквіту феміністичного руху, що припадає на 60-ті роки ХХ століття, тому характер і напрями українських феміністок суттєво різняться від поданих феміністичною критикою Заходу [114; 68].

На культурний, політичний, економічний розвиток української держави насамперед вплинули такі негативні явища минулого, як колоніалізм, тоталітаризм та геноцид. Їх викорінення відбувається і в наш час. Однак, не зважаючи на наявний сучасний позитив у соціокультурному українському житті, розвиток гендерних суспільних практик та гендерної теорії, українське суспільство залишається у своїй основі глибоко патріархальним [24; 196]. Як

зазначає С. Павличко, суспільство в цілому поважає, канонізує видатних жінок, які прославили себе в літературі, мистецтві, науці, спорті, політиці, «однак це не означає, що ця повага поширюється на всіх жінок як на статтю, і що суспільство готове визнати існуючу експлуатацію та нерівність» [114; 120]. Вагоме місце в структурі жіночих об'єднань належить науковим центрам гендерних досліджень, які стали соціально-науковою територією освічених жінок – викладачів, науковців, заангажованих жіночою тематикою. Їх теоретичні розвідки спрямовані на комплексний гендерний аналіз становища жінок і чоловіків, дослідження історично обумовлених причин гендерної асиметрії. Найвідомішими є Харківський центр гендерних досліджень (1999), центр гендерних студій при Інституті літератури НАН України (1999), Одеський науковий центр жіночих досліджень (1994), Сумський гендерний центр (1999), що працюють не так довго, проте плідно. При Київському національному університеті імені Тараса Шевченка діє Київський інститут гендерних досліджень [23].

Як бачимо, діячі української культури цікавилися і тепер цікавляться гендерною проблематикою, яка в Україні має чітко окреслені перспективи.

1.2. Кореляція феміністичної та гендерної критики як різновидів новітнього літературознавства

Терміни «феміністична критика» та «гендерна критика», які широко вживаються у вітчизняному літературознавстві, виникли і набули свого наповнення в європейській науковій традиції. На початку 90-х років ХХ століття обидва терміни були запозичені українським літературознавством. Феміністична критика як напрям літературознавства та теорії з'явилася дещо раніше від гендерної, у 70-х роках ХХ століття. Феміністична критика – напрям літературно-критичної думки, який особливого розвитку набув у другій половині ХХ століття, тобто в період усвідомлення кожною людиною власної особистісної цінності. Сучасні феміністки вважають, що панівною культурною схемою буржуазного суспільства Нового часу слугує патріархальна культура [114; 218]. На думку Н.Зборовської, «феміністична критика передбачає постійні

пошуки нових способів аргументації, оновлення літературного аналізу, перегляд попередніх поглядів, що повинно забезпечити їй динамічність, актуальність та гостроту» [69; 19].

При появі в західному дискурсі гендеру відбулося відсторонення від сакраментальної статевої дихотомії «чоловік – жінка», а напруження, яке утворилося завдяки радикальним феміністичним теоріям, зліквідувалося, розвинулося порівняння в дослідженні чоловічого і жіночого начала в літературі та культурі [22; 7]. Поступово феміністичні студії частково злилися з гендерними, що мало означати набуття ними нової якості, охоплення не лише жіночої, але й чоловічої статі. Ставиться акцент не на природних особливостях, а передусім на культурних рисах, окрім того, з цим перетворенням відбувається серйозне теоретичне поглиблення і ускладнення предмета фемінізму [103; 111]. Таке розуміння поняття було повністю відсутнє у країнах колишнього СРСР: фемінізм вважався буржуазним рухом, адже в імперії, за словами тогочасних політиків, панує рівноправ'я, а синонімом до гендерних студій неодмінно є жіночі. Н. Зборовська розмежовує ці поняття, акцентуючи увагу на тому, що гендерний підхід ілюструє виключно жіноче і чоловіче письмо, а феміністична інтерпретація послуговується ідеологією, «спрямованою на деконструкцію патріархальної системи, деконструкцію традицій» [69; 117].

Однак більшість вітчизняних науковців, не заперечуючи існування гендерної специфіки письма, не розмежовують його зі сферою феміністичної критики [114; 111]. «Кількість публікацій з гендерної тематики неухильно зростає. Але уважне їх прочитання переконує в недостатній зрілості самої дисципліни (у літературознавчому аспекті) та демонструє певну обмеженість поглядів науковців, більшість з яких під поняттям «гендер» розуміють лише поняття жіночості (фемінність), тому зосереджують свою увагу на різноманітних проявах жіночого концепту в літературі», як твердить Т. Дороніна [54; 24]. Окремі українські дослідники у питаннях «статі» й «гендеру» здебільшого підтримують позиції ліберальної нейтральності, пояснюючи, що в Україні відсутня розвинена світоглядна і соціокультурна база для розвитку патріархальної системи уявлень [24; 9]. Теоретично близькі

поняття «гендерний аналіз» та «феміністична критика» стосуються однієї галузі методологічних узагальнень, адже соціальна психологія гендера збігається з цілями феміністичного руху, який націлений на встановлення в суспільстві політичного, соціального, економічного рівноправ'я чоловіків та жінок.

Феміністське літературознавство не вписується у вузькі межі філології і вимагає міждисциплінарних підходів, маючи точки дотику з історією, соціологією, філософією, психологією, економікою, педагогікою тощо. Вітчизняний літературознавець Т. Вороніна зазначає, що цей зв'язок гендерних досліджень із суміжними науками допомагає відтворити специфіку гендерних стереотипів, настанов і норм та виявити механізми гендерної соціалізації особистості, «та у першу чергу незадані генетично природою, а ті, що визначаються вихованням, культурою та ідеологією» [54; 25]. А, з іншого боку, це дещо розмиває термінологічний апарат феміністського літературознавства, тому, незважаючи на велику кількість феміністичних досліджень, не існує єдиного визначення поняття «феміністична критика». У рамках цього напрямку плідно працює кілька шкіл, однак вони часто запозичують свої концепції з різних теоретичних моделей [59; 111]. Як показує життєвий досвід, феміністична критика мала немалий вплив на практиків гендерної критики, «хоча вони і досі протилежно міркують стосовно окремих принципів феміністичної критики, про що говоритиметься нижче» [19; 56].

Загалом у сучасному феміністичному дискурсі виділяють дві основні школи – французьку та американську. Першу започаткувала Сімона де Бовуар, овіявши на довгий період французький фемінізм духом екзистенціалізму та психоаналізу. Феміністичний аналіз текстів представницями американської школи відбувається на основі психолого-біологічного й соціального «жіночого досвіду» та жіночого сприйняття літератури. Цей досвід закликає усвідомити сексуальні коди тексту, які наділені глибинним змістом, бо осмислюють чоловічу та жіночу психіку крізь духовно-біологічну призму. Згідно з уявленнями критиків, духовне начало цілком ототожнюється зі статевим [69; 197]. Ранні теоретики французького фемінізму М. Дюрас, А. Леклерк та І. Ксав'єр вважали, що мова надає жінці багато можливостей, адже жінка

мислить не так, як чоловік, а отже, і пише по-іншому, так виникла ідея про існування жіночого письма. Сам термін «жіноче письмо» у науковий вжиток ввела французька письменниця і теоретик фемінізму Е. Сіксу. Розвиток другої школи з наведених пов'язують з ім'ям Е. Шовалтер, яка ввела в літературознавство термін «гінокритика» та подала власну класифікацію феміністичної критики на ідеологічну та гіноцентричну. Інтерпретування патріархальних текстів з погляду феміністичної критики включає нове прочитання, а саме перегляд попередніх поглядів письменників-чоловіків, пошуки нових способів аргументації. Проте таке інтерпретування обмежене чоловічою методологією, «ревізія, перегляд якої відновлює образ, робить жіночу критику залежною від раніше вибудованих моделей, що затримує наш прогрес у розв'язанні теоретичних проблем» [193; 520]. Ще одна група феміністичних критиків (британських) у 1970-х – на поч. 1980-х років доводили, що вирішальні відмінності між жінками спричиняє різниця в класі, расі та культурі, а не спільність статі. У 1990-х роках французький, американський та британські підходи злилися в єдине річизце гендерних досліджень. Сьогоднішні критики рідко трактують лише жіночі проблеми, а й звертають увагу і на чоловічі.

Актуальною є теорія феміністичного перформансу, заснована Д. Рів'єр у книзі «Жіночність як маскарад» (1929). Дослідниця доводила: «будь-які прояви фемінності включають гру як маскарад» [10; 45]. Теоретики феміністичного перформансу використали цю теорію з метою довести, що жіночність є соціокультурним утворенням. Еволюціонувала також лесбійська критика. Таким чином, феміністична критика змінює об'єкт дослідження і уже асоціюється з гендерною критикою. Під визначенням «феміністична критика» в сучасному літературознавстві розуміється наукова теорія із сукупністю власних методів та прийомів. Вона має мультикультурологічне спрямування і покликана передати проблематику чоловічих та жіночих образів у літературних текстах.

В українському літературознавстві заявлені феміністичні праці вітчизняних науковців С. Павличко «Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?», «Фемінізм як можливий підхід до аналізу української

культури», В. Агеєвої «Гендерна літературна теорія і критика», Н. Зборовської «До проблеми гендерного підходу та феміністичної критики в українському літературознавстві» тощо. С. Павличко у статті «Фемінізм як можливий підхід до аналізу української культури» здійснює, услід за Е. Шовалтер, поділ феміністичної критики на власне феміністичну критику, гінокритику, рецептивний погляд на читача як носія певної статі. Дослідниця визначає предмет феміністичного прочитання таким чином: «Ним можуть бути всі художні твори». Зокрема, осмислення літератури, написаної чоловіками (дослідження чоловічих фантазій про жіночі ролі, в яких втілені глибинні психологічні структури), осмислення літератури, створеної жінками, котра, за влучним висловом В. Вульф, ілюструє «відмінність погляду, відмінність стандарту» [30; 43]. Особливо важливе значення має «спосіб читання художньої літератури жінками» [114; 31]. Н. Зборовська у статті «Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків» уточнює, що метою сучасної феміністичної критики насамперед є звільнення від панівного традиційно-патріархального погляду [69; 44].

Українські феміністи, як і західні, цікавляться специфікою жіночої прози, адже на долю гендерних та феміністичних студій із літературознавства припадають поняття «жіноче» і «чоловіче» письмо.

В Україні наявна ще одна галузь феміністичної критики, яка займається вивченням жіночих образів, «з цього випливає проблема відмінності образу жінки, твореного жіночою літературою, від образу, поданого у творах, написаних письменниками-чоловіками» [167; 31]. На адресу жіночої літературної творчості неодноразово звучить неадекватна критика. По-перше, жіноча проза своєю провокативною репутацією завдячує тематичному навантаженню. Адже це проза, яка насамперед характеризує побут жінки, а також тілесну і сексуальну проблематику: вагітність, клімакс, пологи тощо. Подібному змістовому компоненту в «жіночій прозі» підпорядковані просторові моделі наративу та мовні засоби [141; 31]. По-друге, термін «жіноча література» в позалітературній дійсності є «злодійською міткою», яку використовували для позначення неугодних або незрозумілих для

патріархальної культури текстів [3; 26]. По-третє, жіночу літературу довгий період ототожнювали з «дамським романом».

Ще в 1991 р. С. Павличко проголосила, що завдання феміністичної критики полягало і полягає не просто в протиставленні себе «фалічній критиці», а у відтворенні об'єктивної картини, об'єктивного сенсу літературного твору. Посутньо, феміністична критика значно ширша, ніж просто критика чоловічого шовінізму і сексизму певних літературних творів. Н.Зборовська стверджувала, що жінка самостійно сформувала про себе думку як особистості вільнодумної, здатної активно проявляти себе в усіх суспільних сферах. [167; 28] Модерний і постфеміністський дискурс відображає своє розуміння жіночої суб'єктивності – «децентрованої, фрагментарної і суперечливої» [167; 59].

«Хроніки від Фортінбраса» О. Забужко [65] та «Феміністичні роздуми» Н. Зборовської [70] близькі у прагненні впевнитися у думці, яку висловила ще Сімона де Бовуар: світ і література потребують потрактувань жінки як феномена. Спільність міркувань вчених виявляється у роздумах про «другосортність» жінки та її творчості, намаганням пояснити, що її нав'язали культурі чоловіки, а виправдати ситуацію можна лише заглибившись у тонкощі сексуальної сфери буття. У названих працях містяться епажні міркування про те, що феномен української поезії існує, а української прози – ні (О.Забужко). Н. Зборовська, досліджуючи творчість Лесі Українки, ставить перед собою суто феміністичне надзавдання – «на рівні моєї жіночої інтуїції [70] і послуговується психоаналізом, біографічним методом, міфологічною критикою. «Фемінізм» [114] С. Павличко присвячена проблемам фемінізму в суспільному житті та в літературному дискурсі. Досліджуючи українську феміністичну традицію, літературознавець аналізує концепції Н. Кобринської, С. Русової, М. Рудницької; детально розглядає феміністичну діяльність Марка Вовчка, О. Кобилянської, Лесі Українки; розвінчує міфи про становище жінки в українській літературі та визначає два наявні політичні й культурні культи про прекрасну статтю: перший – жінка-мати, дружина, другий – жінка зі зброєю в руках; простежує еволюцію феміністичного руху в Європі загалом і в Україні зокрема. Дослідниця аналізує складні явища та духовні феномени сучасності й

недавнього минулого. Донині актуальною і в річищі феміністичних студій є праця С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» [112]. Авторка інтерпретує дискурс українського модернізму від 1898 року до 70-х років минулого століття. Розвиток модерністського дискурсу осмислюється на прикладі художньої та критичної творчості Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Яцкова, Г. Хоткевича, представників «Української хати», письменників 20-х років, постатей еміграційної літератури 40-х років, а також діячів 60-х і 70-х років Нью-Йоркської групи.

Привертає до себе увагу дослідження Т. Гундорової «ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація» [46], де вона аналізує розвиток модерністського дискурсу, колізії «високої культури», естетичний та модерністський дискурси, сучасні теоретичні і методологічні підходи до літературного тексту (структуралізм, семіотику, фемінізм, деконструктивізм, постмодернізм) і через спектр цих підходів прочитує творчість «молодомузівців»: І. Франка, Лесі Українки і В. Винниченка.

Першим психоаналітичним дослідженням художньої творчості О. Кобилянської є монографія Т. Гундорової «*Femina meiancolica*: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської» [47]. За допомогою сучасних гендерних і постмодерних теорій, ідей Ніцше, фройдизму і платонізму розглядається художній світ письменниці. Перед читачем постає тип «нової жінки» і «слабкого чоловіка». Фемінізм, модернізм і націоналізм об'єднані тут в одну культурну візію.

У праці В. Агеєвої «Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації» [1] розглядаються модерністські відтінки української культури, через призму якої осмислюється також творчість Лесі Українки. Центральними для аналізу стають такі твори як «Кассандра», «Лісова пісня», «Камінний господар», «Блакитна троянда», «Одержима», «У пуші», «Осіння казка», «Іфігенія в Тавріді», а також поетичні збірки «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки». Дослідниця трактує еволюціонування модернізму в історичній проекції, акцентуючи увагу на фемінізмі. У статті

«Гендерна проблематика і нова концепція жінки» [166] С. Філоненко виокремлює центральні проблеми у творчості сучасних письменниць. Це, на її думку, насамперед проблема жіночої тілесності, тобто суперечності жіночого духу і жіночого тіла, які ґрунтовно були розкриті вже О. Кобилянською. Феміністична проблематика осмислюється у творах «Любе дзеркальце, скажи...» Г. Гордасевич, «Жіночий портрет із зворотною перспективою» та «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко. Автор також зазначає, що вагомою є чорнобильська проблематика, представлена в новелі Л. Тарнашинської «Ненароджена Марта» і в романі С. Майданської «Землетрус». Дослідниця доходить до висновку, що материнство стає неможливим у добу катастроф. По-третє, С. Філоненко звертає увагу на твори, які осмислюють сексуальні взаємини жінки й чоловіка (повісті С. Йовенко «Жінка в зоні» та О. Забужко «Я, Мілена», роман О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу»). Авторка акцентує, що проблема руйнації родини постає саме через сексуальні проблеми.

Як зазначала український літературознавець Т. Гундорова, «гендерно відмінне письмо – культурний факт. Дослідниця, розглядаючи творчість О. Кобилянської, називає такі властивості жіночого письма, як емоційність, не раціоналістичність, зосередженість на глибинних емоційних процесах, на станах душі, асоціативність, увага до деталей, що в контексті чоловічої ціннісної ієрархії є малозначущим [46; 192]. О. Кобилянська у листі до О. Маковея акцентувала на тому, що жінка-письменниця «цілком щось відмінного створить, не менш цінного від нього [чоловіка] – щось, чого він не в силі вдати» [46; 394]. Ще Б. Грінченко помітив, що особливості жіночого письма з'явилися із прагненням жінки писати краще, ніж чоловік [1; 24]. За допомогою предмету і методології сучасних гендерних студій здійснюється вивчення фемінних і маскулінних практик, яке приводить до висновку про те, що не обов'язково потрібно бути фізіологічно жінкою, щоб творити жіноче письмо [64; 19]. Базові поняття «жіноча проза», «жіноче письмо» та «жіноча література» допомагають гендерним студіям об'єктивно підійти до осмислення параметрів письма автора для того, щоб мати змогу глибинно

проінтерпретувати гендерну психологію героїв.

Феміністична та гендерна критика хоча перебувають в одному колі понять (мова, стать, культура), однак суттєво між собою різняться. По-перше, феміністична критика цікавиться лише концепцією жінки в літературі, а гендерна не оминає і чоловічий образ. Адже лише повне співвідношення статевих стосунків, вчинків та форм діяльності допоможе пізнати гендерну систему суспільства, статево не осмислену андрогінність. Неможливо адекватно пізнати становище жінки в соціумі, якщо не проаналізувати і не зрозуміти гендерні відношення, в яких статеві особливості ставляться в залежність не від біологічних параметрів, а від соціально-культурних класифікацій. «Гендер не можна ототожнювати з природною статтю» [28; 67]. Сучасні гендерні центри України займаються переважно феміністичною літературною критикою, зосередженою на інтерпретації літературних текстів, а теоретики фемінізму західних країн, як і сорок років тому, акцентують увагу на питаннях теорії жіночого письма, творчому мисленні та способах самовираження письменства, філософії фемінізму [142; 102].

По-друге, феміністична критика виводить статево ідентичність письма із біологічної статі автора, а гендерна – із культурного чинника. Окремі феміністи підтримують есенціалістський досвід, а гендерологи лише конструктивістський. Отже, ці поняття дуже близькі і водночас дуже різні.

Висновки до розділу 1

Переглянувши теоретичні аспекти понять «фемінізм» та «гендер», ми дійшли наступних висновків.

По-перше, дослідження гендерної психології у прозі Марка Вовчка та Ганни Барвінок слід здійснювати, послуговуючись теоретичними засадами теорії соціокультурного конструювання гендеру, розробленої психологами, андрологами-структуралістами та феміністами.

По-друге, в основі нашого дослідження лежатиме «деконструкція» бінарної опозиції філософа Ж. Дерріди «чоловік-жінка». Підтримуємо позицію вченого, що завжди одна із сторін першої опозиції підпорядкована іншій. На нашу думку, оскільки така домінантність формується на основі взаємостосунків, які

проходять, насамперед, в інститутах соціалізації, через поділ праці тощо, то людина здатна самотійно творити певні модерні цінності, соціалізуючись як сама, так і соціалізуючи усіх, хто її оточує. Дух під впливом соціалізації як безперервного процесу життєдіяльності виформовує специфіку характеру і фемінного, і маскулінного, й андрогінного, який глибинно розкривається через поведінковий контекст.

Саме тому концепція Н. Шляхової про діалектику характеротворення, в основі якої викреслюється вчинок, лягла в основу нашого дослідження. Необхідно звернутися до культурно-символічних рядів опозиції Ж. Дерідди «природа-культура», центральної в дослідженнях згаданих феміністок, які передають цінності та установки патріархальної системи. Проте наше завдання – простежити прояви гендерних відносин у суспільстві кінця XIX – початку XX століття та проілюструвати, як відбувається процес переоцінки стереотипів.

По-третє, слід звернути увагу на особливості художнього письма Марка Вовчка та Ганни Барвінок, які допоможуть об'єктивніше підійти до аналізу їхнього художнього світу. На нашу думку, вони є соціокультурними, а не біологічними проявами авторок.

ВИСНОВКИ

Гендерний підхід у науці ґрунтується на ідеї про те, що важливими є соціально-культурні чинники у розмежуваннях «суттєвих» відмінностей між чоловіком та жінкою, а не «природна різниця», проте в прозовому доробку Марка Вовчка та Ганни Барвінок гендерна проблематика, відбиваючи складний соціокультурний комплекс формування суспільством жіночих і чоловічих ролей, унаочнює відмінності поведінки, емоційних і ментальних характеристик людини певної статі, репрезентує етапи перманентної перебудови гендерно нерівноправної системи у зв'язку з появою нових цінностей і вимог.

Марко Вовчок та Ганна Барвінок зацікавилися, хоча й не дефініціюючи цих явищ, відмінностями жіночої та чоловічої природи, гендерною асиметрією. Перші оповідання Ганни Барвінок вийшли друком у 1858 р. в літературному альманасі «Хата», водночас у журналі «Основа» друкувалися твори Марка

Вовчка. Ганна Барвінок створила кількадесят оповідань, безліч дрібних ескізів «з народних уст», новел, мемуарів, поезій у прозі, художніх нарисів. Листування свідчить про те, що письменниця була не байдужою до жіночого руху. Феміністичні гасла в її творах звучали набагато раніше, ніж у будь-кого з тогочасних літераторів. Як зазначає С. Павличко, якщо поставити в центрі художнього твору жіночу долю і зобразити її об'єктивно, то це є прямий крок до фемінізму [114; 124;].

Марко Вовчок відома не лише як автор белетристичних творів, але і як літературний критик, перекладач, публіцист (зосібна, переклала книжку англійського філософа Джона Стюарда Міля «Про підлеглість жінок», що вийшла за редакцією письменниці в Санкт-Петербурзі двічі: у 1869 та 1870 рр.). Зацікавленість Марії Вілінської «феміністичним питанням» засвідчує її редакторська та громадська діяльність: із 1877 р. вона – засновник і редактор ілюстративного журналу «Переклади кращих іноземних письменників» (у січні 1871 р. вийшов перший примірник, у травні 1872 р. – останній). З цього часу вітчизняний читач має змогу ознайомитись із західноєвропейським жіночим рухом і доробками світового письменства, адже часопис об'єднав чимало емансипованих інтелігенток, які саме завдяки перекладацькій діяльності мали змогу заробити певні кошти. Звичайно, така плідна праця Марка Вовчка дисонувала з політикою тогочасного уряду, проте виконувала і важливу громадську функцію, була протестом як проти гендерної, так і проти національної дискримінації.

Поетизуючи образ жінки-селянки, матері, чоловіка-селянина, батька, Ганна Барвінок та Марко Вовчок на основі взаємин персонажів унаочнювали особливості формування андрогінного характеру, якому часто властиві такі протилежні риси, як вразливість, агресивність, чуйність, нарцисизм, взаємозаміщення сили-слабкості, безтурботності-опіки тощо. Ці персонажі, найбільш чуттєві до гендерного нерівноправ'я в різних сферах життя, наділені гендерною свідомістю, яка передбачає справедливе ставлення до жінок і чоловіків, рівністю між ними в праці, гендерну чуйність, толерантну взаємодію між статями. У їхніх творах соціум – елемент реальності, що протистоїть

свободі людини і є причиною життєвої невлаштованості особистості. Для особистісного звільнення персонажам необхідно руйнувати суспільні стереотипи, долаючи життєві перешкоди. Саме це сприяє формуванню таких рис характеру, як гнучкість, вміння швидко адаптуватися, цілеспрямованість. З досліджуваних рис реалізуються специфічні моделі образів-персонажів. Модель характеротворення постає як специфічна комбінація жіночих та нежіночих поведінкових, психологічних, тілесних та соціальних рис, відтак, у творчості Марка Вовчка і Ганни Барвінок пропонуємо такі моделі характеротворення:

1) берегиня роду – жінка, що здатна пожертвувати собою заради дитини, батьків, коханого (як у потенції - подружжя), кривного родича;

2) демонічна жінка (модифікація – жінка-звір) – жінка, тілесно приваблива, жорстока щодо оточення, здатна на сильне почуття;

3) жінка нового типу – незалежна жінка, в якій можуть бути присутні риси двох перших моделей, проте її світогляд позначений прогресивними рисами, вона сумнівається в справедливості існуючого світоустрою.

Марко Вовчок і Ганна Барвінок вплинули на становлення феміністичного руху кінця XIX – початку XX ст. У своїй прозі письменниці зображували не тільки жіночу природу, а й чоловічу, усвідомлюючи, що пізнати першу неможливо без розкриття суті другої (як двох частинок родової цілісності), тому є підстави говорити про поняття «фемінність», «маскулінність», «андрогінність» як складники одного ряду, що розглядався авторками через систему образів і характерів.

У творах Марка Вовчка і Ганни Барвінок постають особистості, здатні чинити протест іншим і суспільству. Протест їхніх героїв проти гендерної та класової дискримінації є не груповим, а самотійним, індивідуальним і виявляється не завжди в боротьбі, а часто у висловлюванні власної думки, що символізує зростання самосвідомості. Протестуючі цікавили письменниць як виразники особливої реакції на суспільство, систему взаємовідносин між людьми, правові та морально-етичні норми. Кожен соціальний конфлікт авторки вміщували у контекст духовних, суспільних і психологічних проблем, що поглиблювало ментальну спроможність малих жанрових форм.

Еволюційний або деградаційний підхід застосовується до психологічних процесів і станів, дозволяючи вибудувати гендерну перспективу персонажа й увиразнити ситуацію його соціалізації. Марко Вовчок і Ганна Барвінок змальовують різновекторні процеси становлення особистості, що можуть мати як розвиваючий характер, так і вести до самознищення.

Прикметною рисою характеротворчої поетики обох авторок є синкретизм способів художнього аналізу – екстравертного та інтравертного. Перший відтворює внутрішній світ мовою зовнішніх ознак (наприклад, пейзажні замальовки, окремі просторові деталі, портрет очима інших персонажів, діалог тощо). Другий зображує безпосередній психологічний процес: портрет-емоція (Марко Вовчок «Викуп»), ситуативні портретні деталі (Ганна Барвінок «Не було змалку – не буде до останку»), динамічний портрет (Марко Вовчок «Козачка»). У творах, де портрет формується сюжетним динамізмом, характеротворення здійснюється крізь призму світогляду самого героя. Велике значення мають різномарковані монологи: монолог-спогад («Русалка» Ганни Барвінок), монолог-роздум («Сестра» Марка Вовчка), діалогізований монолог («Перемогла» Ганни Барвінок). Основним характеротворчим змістом наділяються вчинки і дія. Усі характеристики найчастіше є процесуальними, впливаючи зі способу життя героїв.

Мова досліджуваних творів письменниць багатофункціональна, вона є активним чинником характерокреаційної поетики. Образність та метафоричність мови героїв, представленої в діалогах, репрезентують концепцію глибини думки. Іносказання, символи, натяки дозволяють відтворити приховані душевні прояви і стани. Марко Вовчок, зокрема, вдається і до іронічних зауважень, метафор, порівнянь, що беруть участь у творенні сатиричних образів панянок, що мріють про вигідне заміжжя, паній, які прагнуть тільки матеріальної наживи. Загалом реєстр модальностей у творах обох письменниць не надто широкий, переважають ліричні та сумні ноти. Метафори, порівняння, епітети як зразки побутової мови українського селянства унаочнюють типовість характерів героїв і з точки зору гендерних підходів відіграють іншу роль, ніж їм зазвичай надавалась у народницькому

дискурсі, вони включені у засоби характеротворення і радше вказують на типовість світопочувань героя чи героїні.

Фольклорні образи, фантастичні вкраплення та інші умовні форми також по-своєму сприяють глибшому відтворенню життя персонажів, наділяючи різножанрові та різностильові елементи тексту характерокреаційною функцією. Жіночий почерк обох письменниць визначають зосередженість на почуттях, що виявлена як емоційна процесуальність, ліризм, схильність до деталізації, розгорнені, плинні, мовленнєво винахідливі портретні характеристики, що ілюструють знакові для феміністичного дискурсу риси героїв. Також вони красномовно проявляють гендерну концептуальність світобачення самих авторок, характеризують персонажів із яскравою гендерно виявленою персональністю.

Світобачення «соціокультурного феномена» статі виявлено через вісім моделей характеротворення, спільних для творчості Марка Вовчка та Ганни Барвінок. Ці моделі не тільки ідентичні, а й розкриті за допомогою подібних засобів художнього психологізму, що вказує на безперечну солідарність у розумінні гендерної проблематики.

Перша модель: духовна та душевна єдність чоловіка і жінки як андрогінів. Друга модель: українські чоловіки – мандрівники, які постійно відсутні вдома, а жінки – берегині домашнього вогнища, які перебувають у стані постійного очікування. Третя модель: патріархальний господар – надміру егоїстичний, а жінка – лялька, річ. Четверта модель: представники вищого класу, тобто пани, – хижакі, деспоти, а найманці й покріпачені селяни – жертви морального та фізичного насильства, покріпачені жінки для панів – об'єкт сексуального насильства. П'ята модель: матріархальні жінки – хижакі, демонічні особи, а їх чоловіки та навколишні є жертвами, об'єктами морального насильства. Шоста модель: батьки – господарі життя власних дітей, а діти – об'єкт підкорення, жертви. Сьома модель: жінка – берегиня сім'ї, мати, а батько – господар, годувальник сім'ї. Восьма модель: жінка – берегиня сім'ї, мати, господарка, годувальниця родини, а чоловік не здатний до будь-якої діяльності.

Як ми простежили, матріархально-патріархальній структурі, характерній для українського суспільства, притаманні дві форми патріархату /матріархату: м'який та жорсткий. Оскільки переважає перший, більшість українських жінок та чоловіків лише усвідомлюють себе «Іншими». Жінки, як і чоловіки, які потрапляють до рук деспотів, втрачають свою самість, набуваючи статусу «Інших», не лише в кріпацтві фактично стаючи рабами, об'єктами сексуальної насолоди, речами, не здатними самостійно приймати рішення і не маючи можливості творити власну долю.

Творчість видатних українських письменниць закорінена в проблеми українського життя кінця XIX – початку XX ст. Водночас об'єкти їх мистецької уваги, зокрема соціальні та гендерні ролі, які формують психологічну індивідуальність, визначають поведінку, спосіб життя, загалом долю людини, є, безумовно, цікавими для міжкультурного спілкування різних націй. Вони є важливою складовою частиною культури народу як такого, адже дозволяють навчатися через сприйняття інакшості чи подібності власної ситуації, а також становлять інтерес для історичної-порівняльної характеристики з іншими національними моделями.

Проза Марка Вовчка та Ганни Барвінок стала підґрунтям для появи жіночої літератури, яку згодом репрезентували Грицько Григоренко, Катря Гриневичева, О. Кобилянська, Н. Кобринська, О. Пчілка, Н. Романович-Ткаченко, Леся Українка, тощо.

Гендерний аналіз прози Марка Вовчка й Ганни Барвінок, динамізуючи процес модернізації українського літературознавства, продукуючи нові підходи, визначає місце вищезазначених письменниць у європейському літературному контексті поряд із англійськими письменницями Елізабет Гаскелл («Мері Бартон»), Шарлотта Бронте («Джейн Ейр»), Джордж Еліот («Млин на Флоссі», «Міддлмарч»), які були непересічними культурними діячами, інтелектуально багатими особистостями; польськими белетристками Елізи Ожешко («Марта» та «Дзюрдзі») та Габріелею Запольською («Мораль пані Дульської», «Із щоденника молодої дружини», «Бездоганна жінка», «Про що не говорять», «Про що не хочуть навіть думати»); німецькою авторкою

Євгенією Марліт («Золотокудра Ельза», «Таємниця старої діви»). У творах згаданих письменниць порушувалися не лише актуальні суспільні питання, а й табуйовані проблеми проституції, венеричних захворювань, сімейних стосунків й засуджувалися стереотипи, вироблені патріархальним суспільством.

У нашому дослідженні ми проаналізували моделі характеротворення в прозі Марка Вовчка й Ганни Барвінок, розкривши специфіку гендерної психології персонажів. Конкретизувавши теоретичні аспекти термінів «фемінізм» та «гендер» через проекцію на прозу Марка Вовчка й Ганни Барвінок, доведено, що в сучасному українському літературознавстві ці поняття подекуди ототожнюються попри присутню соціальну вагомість гендеру. Дослідивши інструментарій характеротворчої поетики в прозі вищезазначених письменниць, з'ясовано, що переважно цими компонентами є портрет, монолог, конфлікт, спроектований через вчинок.

Характерологічні аспекти специфіки жіночої прози Марка Вовчка й Ганни Барвінок визначено через комплекс соціокультурних феноменів статі у творчості мисткинь.

Здійснений аналіз гендерних моделей характеротворення та гендерної психології як соціокультурного конструкту у творах Марка Вовчка і Ганни Барвінок проілюстрував інтеграцію творчості письменниць у тогочасний європейський контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. П. Поетеса Зламу Століть. Творчість Лесі Українки в Постмодерній Інтерпретації / Віра Павлівна Агеєва. – К.: Либідь, 1999. – 264 с.
2. Агеєва В. П. Сильові моделі імпресіонізму в українській прозі першої половини ХХ ст.: дис. ...доктора філол. наук: 10.01.01 / Агеєва Віра Павлівна. – К., 1995. – 382 с.
3. Антология гендерной теории: [сост., коммент.: Е. И. Гапова, А. Р. Усманова; И. Караичева (пер.)]. – Минск : Прописи. – 2000. – 383 с. (Работы / Европейский гуманитарный ун-т, Центр гендерных исследований)
4. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 2001. – С. 55 – 72., 92.
5. Ганна Барвінок. Вибрані твори / Ганна Барвінок; [ред. та вступна стаття Валер'яна Чубинського]. – Київ: Час, Київ-друк. – 1927. – 200 с.– (Першотвір).
6. Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження / Ганна Барвінок [упорядкув.: В. Яцюк; наук. ред. Шендеровський В. та ін.]. – К. : Рада, 2001. – 556 с.
7. Ганна Барвінок. Майорівна / Ганна Барвінок // Будучина: (накладне тов. укр. студ. «Січ» в Чернівцях). – 1911. – №1. – 23 с. – (Першотвір).
8. Ганна Барвінок. Молодича боротьба / Барвінок Ганна // Благотворне видав. корисних та дешевих книг. – 1889. – №3. – 19 с.– (Першотвір).
9. Бахтин М. М. Искусство и ответственность; К философии поступка; Автор и герой в эстетической деятельности; Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве : Работы 1920-х годов / Михаил Михайлович Бахтин. – К. : Next, 1994. – 384 с. – (Альтернативна назва)
10. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения / Шон Берн. – Спб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 318, [2] с. – (Серия «Психология лучшее»).
11. Білоус Н. Жіночі характери в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття / Наталя Білоус // Сучасний погляд на літературу. – К., 2001.– Вип. 6. – С. 100 – 110.
12. Білоус Н. В Сильові особливості моделювання жіночих характерів в українській літературі другої половини ХІХ – початку ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец: 10.01.01 «Українська література» / Н. В. Білоус. – Київ, 2005. – 20, [1] с.
13. Бовуар Сімона де. Друга стаття / Сімона де Бовуар; [пер. з французької

Н. Воробйова]. – У 2 т. – Т. 1. – К. : Основи, 1994. – 390 с.

14.Бовуар Сімона де. Друга стаття / Сімона де Бовуар; [пер. з французької Н. Воробйова та ін.] .– У 2 т. – Т. 2. – К. : Основи, 1995. – 392 с.

15.Бондар – Терещенко І. Наше «За». Про порнографію та фемінізм – віртуально / Ігор Бондар – Терещенко // Літературна Україна. – 1998. – 20 серпня. – С. 6 – 8.

16.Бочаров С. Г. Характеры и обстоятельства. / Бочаров С. Г. // Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Образ. Метод. Характер : В 2 кн. – Кн.1. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 113 – 451.

17.Браун П. Тіло і суспільство. Чоловіки, жінки і сексуальне зречення в ранньому християнстві / Пітер Браун [пер. з англ. В. Т. Тимофійчук; наук. ред. П. Д. Овчаренко]. – К.: Мегатайп, 2003. – 520 с.

18.Бурега Т. Питання про наявність чоловічої (центральної) та жіночої (периферійної) літератури в сучасному процесі / Тетяна Бурега // Смолоскип № 7 (96) липень, 2003 – С. 1 – 5.

19.Введение в гендерные исследования : [учебное пособие для студентов вузов / науч. ред. Костикова И. В. и др.]. – Москва: Аспект-Пресс, 2005. – 256 с. (Серия «Классический университетский учебник») (Работы Московского гос. ун-та. им. М. В. Ломоносова. – 2. изд., перераб. и доп.).

20.Введение в литературоведение. Литературное произведение: Основные понятия и термины: [учебн. пособие / науч ред. Чернец В. и др.]. – М. : Высшая школа; Издательский центр «Академия», 1999. – 556 с.

21.Венгжин М. М. Ганна Барвінок. З нагоди ювілея авторки / М. М. Венгжин // Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження / [упорядкув. В. Яцюк; наук. ред. В. Шендеровський] – К. : Рада, 2001. – 556 с.

22.Веретельник Р. Стаття і гендер в історії та літературі. / Роман Веретельник // Книжник- review. – 2002. – № 23(56). – С. 7 – 8.

23.Вислови. Ми живемо серед людей. Кодекс поведінки / [упорядкув., ст., пер. і прим. В. Куц]. – М. : «Рада», 1989. – 375 с.

24.Власова Т. Вплив гендерного дискурсу на процес соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. / Т. Власова // Пошуки гендерної паритетності: український контекст. [Монографія / упорядник та загальна редакція: Грабовська І]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, Д. С. Міланік, 2007. – С. 7 – 14.

25.Марко Вовчок Листи Марка Вовчка: у 2-х т. [упорядкув. Лобача-Жученка Б. Б., Дорошкевича В. О; відп. ред. Крутікова Н. Є.]. – К.: Наукова думка, 1984.

(Посилання у тексті подаються із зазначенням тому та сторінки). – Т. 1. – 1984. – 624 с.; Т. 2. – 1984. – 624 с.

26.Марко Вовчок. Народні оповідання: Повісті та оповідання / Марко Вовчок ; [передм. О. Є Засенка]. – К. : «Веселка». – 1983. – 270 с. – (Серія «Шкільна бібліотека»).

27.Марко Вовчок: Статті і дослідження: [зб. наук. праць / наук. ред. Засенко О. Є. та ін]. – К. : Наукова думка, 1985. – 311 с. (Праці / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР).

28.Волкова І. О. Жіноче питання в Україні (друга половина ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04. / І. О. Волкова. – Одеса, 1995. – 24 с.

29.Воловик В. І. Вступ до філософії: Навчальний посібник / Воловик В. І. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 160 с.

30.Воронина О. А. Философия пола / О. А. Воронина // Философия: [учебник / под ред. В. Д. Губина, Т. Ю. Сидориной, В. П. Филатова]. – М., 1998. – 568 с.

31.Вульф В. Власний простір. / Вірджинія Вульф – К: «Факт», 1999. – 112 с.

32.Габдукаєва О. С. Психологізм як ознака романтизму «повістки» Устияновича «Месьєр верховинця» / О. С. Габдукаєва // Літературознавчі студії. Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2006. – С. 62 – 66.

33.Гапон Н. Гендер у гуманітарному дискурсі: філософсько-психологічний аналіз / Надія Гапон – Львів : Літопис, 2002. – 310 с.

34.Гегель Г. Ф. Эстетика: в 4 т. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель [перевод з нем. Б. Г. Стоппнер]. – М. : «Искусство», 1968. – (Слово о сущем). – Т.1. – 1968. – 312 с.

35.Гейманс Г. Психология женщины / Гейманс Г. – К. : Изд-во О. Богдановой, 1991. – 248 с.

36.Гельвецій К. А. Про людину її розумові здібності та її виховання. / Клод Адріан Гельвецій; [пер. з франц. В. Підмогильний]. – К. : «Основи», 1994. – 416 с.

37.Герцен О. И. Собрание сочинений в 30-ти т. / О. И. Герцен – М. : «Всесоюзные палаты», 1962. – Т. 26. – 1962. – 542 с.

38.Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Лидия Яковлевна Гинзбург – М.: INTRADA, 1977. – 411 с.

39.Говорун Т. В. Гендерна психологія / Т. В. Говорун, О. М. Кікенежді – К: Видавничий центр «Академія», 2004. – 448 с.

40. Гонюк О. В. Українська література кінця XIX – початку XX століття : Навч. посібник / Олександра Валеріївна Гонюк – Дніпропетровськ : РВВДНУ, 2001. – 96 с. – (Праці / Дніпропетровський національний університет).
41. Горинь В. Художня деталь як мікрообраз літературного твору / Василь Горинь // Українське літературознавство. – №6. – 1969. – С. 22 – 26.
42. Грабовська. І. Післямова. // Пошуки гендерної паритетності: український контекст. [монографія / упорядник та загальна редакція: Грабовська І]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, Д. С. Міланік, 2007. – С. 196 – 202.
43. Гризун А. Олександр Довженко і Володимир Маяковський: типологія новаторства, його сугестивна природа, український характер стихії образотворення А. Гризун // Літературознавчі студії. – Випуск 13. – К.: Київський ВПЦ університет – 2005 – С. 88.
44. Грицай М. С. Марко Вовчок: Творчий шлях / Грицай М. С. – К. : Вища школа. – КДУ, 1983. – 200 с.
45. Гуляк А. Б. Людина і світ у прозі Олеся Гончара / А. Б. Гуляк // Літературознавчі студії. Збірник наукових статей, присвячених 90 – річчю від дня народження Олеся Гончара. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – С. 45 – 54.
46. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Тамара Гундорова – Львів: «Літопис», 1997. – 297 с. (Серія «Критичні студії» Випуск 2).
47. Гундорова Т. «Femina meiancolica: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. / Тамара Гундорова [ред. Л. Косюк] – К.: Критика, 2002.– 272с. (Серія «Критичні студії»).
48. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця XIX – початку XX століття / Л. Демська-Будзуляк // Слово і час. – К., 2005.– №4. – С. 10 – 16.
49. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / Іван Овксентійович Денисюк – Л.: Науково-видавниче товариство «Академічний експрес», 1999. – 276 с.
50. Джидарьян И. А. Эстетическая потребность. / Инна Ашарировна Джидарьян – М. : «Наука», 1976. – 191 с. (Работы / АН СССР. Ин-т психологии).
51. Джонсон Р. Она. Глубинные аспекты мужской психологии / Роберт Джонсон; [пер. с англ. В. Мершавка] – Х.: Фолио; М.: Ин-т общегуманит. исслед, 1996. – 124 с. – (Современная психология: теория и

практика; Аналітична психологія).

52.Джонсон Р. Он. Глибокі аспекти чоловічої психології / Роберт Джонсон; [пер. с англ. В. Мершавка] – Х.: Фоліо; М.: Ін-т общегуманит. дослід, 1996. – 124 с. – (Сучасна психологія: теорія і практика; Аналітична психологія).

53.Добролюбов Н. А. Обрані філософські твори: у 2 т. / Н. А. Добролюбов / [за ред. М. Т. Іовчука] – М : ОГІЗ, 1945. – (Твори / Інститут філософії АН СРСР) – Т. 1. М : ОГІЗ, 1945 – 414 с.

54.Дороніна Т. Метафорична репрезентація соціально-культурологічної категорії «гендер» у сучасному літературознавстві / Тетяна Дороніна // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2008. – Вип. 44. – С. 23 – 29.

55.Естетика : Підручник / [Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. І. Панченко, М. Ю. Русин]. – К. : Вища школа, 1997. – 200 с.

56.Есин А. Художественный психологизм как теоретическая проблема / А. Есин // Вестник Московского ун-та. – Серия 9. – Филология. – 1982. – №1. – С. 17 – 24.

57.Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – Київ – Лейпциг : Українська накладна, 1919. – 460 с.

58.Єфремов С. Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка / Сергій Єфремов – К. : Вік, 1913. – 208 с.

59.Жеребкіна І. А. Філософія фемінізму як напрямок постструктуралістської філософії / Ірина Анатоліївна Жеребкіна // Філософська думка. – 1998. – №2. – С. 98 – 119.

60.Жеребкіна І. А. Філософія фемінізму як напрямок постструктуралістської філософії / Ірина Анатоліївна Жеребкіна. – Філософська думка. – 2000. №6. – С.56 – 57.

61.Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні / [Смоляр Л. О., Галаган В. Я., Калиновська І. Г., Кривоший О. П., Луценко О. А.]. – Одеса : АстроПринт, 1999. – 440 с.

62.Жулинський М. Г. Людина як міра часу: Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі / Микола Григорович Жулинський. – К. : Дніпро, 1979. – 275 с.

63.Жулинський М. Г. Чи відчуваємо ми катастрофу в простій українській душі? / М. Г. Жулинський // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2001. – №2. – С. 50 – 64.

64.Забужко О. С. «В українській культурі ще не було місця для осмислення

екзистенційного досвіду жінки» / О. С. Забужко // Дзеркало тижня. – 2003. – 1 лютого. – С.19.

65.Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса: Вибране есеїстика. – 3. вид., доп. / Оксана Степанівна Забужко – К. : Факт, 2006. – 352 с. (Серія «Висока полиця»).

66.Засенко О. Є. Марко Вовчок: Життя, творчість, місце в історії літератури / О. Є. Засенко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1964. – 653 с.

67.Засенко О. Є. Нове із спадщини Марка Вовчка / О. Є. Засенко // Радянське літературознавство. – 1955. – №18. – С. 71 – 90.

68.Засенко О. Є. Первоцвіт української класичної прози / О. Є. Засенко // Марко Вовчок: Народні оповідання. – К. : «Веселка», 1983. – С. 5 – 20.

69.Зборовська Н. В. Український культурний канон: феміністична Інтерпретація // www.utoronto.ca/elul/Main-Ukr.html

70.Зборовська Н. В. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків / Зборовська Н.В., Ільницька М. – Л.: Літопис, 1999. – 336 с.

71.Зеленська Л. І. Ганна Барвінок: Життєпис на основі епістолярної спадщини / Людмила Іванівна Зеленська – Чернігів : Б. в., 2001. – 130 с.

72.Зеленський А. Кримінальна психологія / Зеленський А. – К. : Юринком Інтер, 1999. – 204 с.

73.Зеленський В. В. Аналитическая психология: словарь (с английскими и немецкими эквивалентами): Учеб. пособия для доп. образования / В. В Зеленський. – Спб.: Б.С.К., 1996. – 324 с (Библиотека аналитической психологии).

74.Зеров М. Критика про Марка Вовчка / Микола Зеров – Канада, 1970. – С. 239 – 242 с.

75.Івановська О. П. Ганна Барвінок. Письменниця, фольклорист / Олена Петрівна Івановська // Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження / [упоряд. В. Яцюк, наук. ред. В. Шендеровський]. – К. : «Основа», 2000. – С. 443 – 461.

76.Иезуитов А. Н. Социалистический реализм в теоретическом освещении. / Андрей Николаевич Иезуитов. – Л.: Наука, 1975. – 175 с. (Работы / Ин-т рус. лит.) (Серия «Пушкин дом»).

77.Історія української літератури ХІХ ст. (70-90-ті роки): Підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. : у 2 кн. / [Гнідан О. Д., Гуляк А. Б., Дем'янівська Л. С., Кіраль С. С. та ін.]; під. ред. Гнідан О. Д. – К. : Логос, 1999. – 613 с.

78.Каменська І. Художня своєрідність пейзажу в прозі Ольги Кобилянської та Олександра Довженка / І. Каменська // Літературознавчі студії. – Випуск 13. –

К.: Київський ВПЦ університет. – 2005. – С. 132.

79.Камінський А. Г. Естетика: властивості, явища і процеси / Адам Гнатович Камінський – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 198 с.

80.Кашина Н. В. Человек в творчестве Ф. М. Достоевского / Надежда Владимировна Кашина – М. : Худ. лит., 1986. – 316 [2] с.

81.Киракосян Л. М. Концепция личности и герой литературы / Киракосян Л. М – Єреван : Совет. грех., 1986. – 120 с.

82.Кирилюк З. В. Искусство создания литературного характера / Зинаида Васильевна Кирилюк – К. : Вища шк, Изд-во при КГУ, 1986. – 120 с.

83.Киселева О. А. Феномен человеческой жизни / Оксана Александровна Киселева – К. : Наукова думка, 1994. – 84 с. (Работы / Ин-т философии А. Н. Украины).

84.Кіммел М. С. Гендероване суспільство; [пер. з англ.]. / Кіммел М. С. – К.: Сфера, 2003 – 490 с. (Праці / Ун-ту штату Нью-Йорк, Стауні Брук, Міжнародний фонд «Відродження»).

85.Кісь О. Р. Жінка в традиційній українській культурі, друга половина ХІХ – початок ХХ ст.: [монографія] / Оксана Романівна Кісь / – Л.: [Інститут народознавства НАНУ], 2008. – 271 с.

86.Климентова О. В. Творчість Олени Теліги та літературно-культуроологічна ситуація «Празької школи»: [монографія]. / Олена Вадимівна Климентова – К.: Видавництво ДУІКТ, 2009. – 166 с.

87.Кобилянська О. Ю. Зворушене серце: Твори Ольги Кобилянської. Навч. посібник. У 2 т. [упорядкув. А. А. Чічановського; передм., комент., Л. С. Дем'янівської]. – К. : Грамота, 2003. – (Серія «Шкільна бібліотека»). – Т. 2. – К.: Грамота, 2003. – 383 с.

88.Кодак М. П. Психологізм соціальної прози / Микола Пилипович Кодак – К. : Наукова думка, 1980. – 162 с.

89.Копистянська Н. Х. Аспекти вивчення художнього часу в літературознавстві / Н. Х. Копистянська // Радянське літературознавство. – 1988. – №6. – С. 11 – 19.

90.Костикова А. А. Гендерная философия и феминизм: история и теория [Електронний ресурс] // Бібліотечний вісник – 2003. № 4. – С. 83 – Режим доступу до журналу: [www. gender cent. ru / kostikowa. a.htm](http://www.gender-cent.ru/kostikowa.a.htm).

91.Кочарян А. С. Личность и половая роль: симптомокомплекс маскулинности / феминности в норме и патологии : дис... доктора психол. наук : 19.00.04 / Александр Суренович Кочарян. – Х., 1996. – 416 с.

92.Крупка М. А. Гендерний дискурс у сучасній українській літературі / Мирослава Крупка // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. 36. наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. IX. – Рівне : РДГУ, 2000. – С. 145 – 151.

93.Крутікова Н. Є. Дослідження і статті різних років / Ніна Євгенівна Крутікова. – К. : Стилос, 2003. – 539 с. – (Праці / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України).

94.Крутікова Н. Є. Сторінки творчого життя. (Марко Вовчок в житті і прозі). / Ніна Євгенівна Крутікова – К. : «Дніпро», 1965. – 390 с.

95.Кузнецов Ю. Б. До питання про поетику прози Івана Франка / Ю. Б. Кузнецов // Іван Франко і світова культура: М-ли міжнарод. симпоз. ЮНЕСКО : у 3-х кн. – Кн. 1. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 196 – 198.

96.Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики / Юрій Борисович Кузнецов . – К. : Зодіак-Еко, 1995. – 303 с.(Праці / Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка, НАН України).

97.Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського / Юрій Борисович Кузнецов – К. : Наукова думка, 1989. – 266 с. (Літературознавство) (Праці / Ін-т літератури ім. Тараса Шевченка).

98.Левченко Г. Д. Психоаналітична інтерпретація прози О. Кобилянської: автореферат дис. доктора філологічних наук: спец. 10.01.01 – «Українська література» / Г. Д. Левченко. – К., 2005. – 20 с.

99.Легкий М. «Потік свідомості» в прозі Івана Франка / М. Легкий // Літературознавство : Матеріали четвертого конгресу Міжнародної асоціації українців. – Кн. 1. – К. : Обереги, 2000. – С. 515 – 522.

100.Леонград К. Акцентуированные личности. / Карл Леонград – К. : Высшая школа, 1981. – 390 с.

101.Липа Ю. І. Всеукраїнська трилогія: у 2 т. / Ю. І. Липа; [упоряд. О. Мислива, В. Яременко; передм. М. Головатий]. – Київ : МАУП, 2007. – (Бібліотека українознавства; Вип. № 12). –Т. 1. Призначення України. – 2007. – 336 с.

102. Лессинг Г. Э. Избранное / Готхольд Эфроим Лессинг ; [пер. с нем., вступ. ст. и коммент. А. Гулыги]. – М. : Худ. лит., 1980.– 574 с.

103. Літературознавча енциклопедія: у двох томах. / [авт. – уклад. Ю. В. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – (Енциклопедія ерудита). – Т. 2 – К., 2007. – 624 с.

104.Майорова О. І. Гендерний аспект жіночого міфу в романах Р. Федірова

«Отчий світильник» і «Чудо святого Георгія о Зміє». / О. І. Майорова // Література України ; п'ятниця, квітня 30, 2007 // [www.nbuv.gov.ua / portal / Soc-Cum / Vlush / Filo / 2010](http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc-Cum/Vlush/Filo/2010).

105. Мелетинский Е. М. О литературных архетипах / Елєзар Моисеевич Мелетинский. – М. : Наука, 1994. – 200 с.

106. Мельник В. Ганна Барвінок і модерністи / В. Мельник // Слово і час. – 1995. – №9 – 10. – С. 5 – 15.

107. Мы живем среди людей: Кодекс поведения / [авт.-состат. И. В. Дубровина]. – М. : Политиздат, 1939. – 383 с. – (Грані світу).

108. Мурадханян І. С. Концепція психологічного двійництва особистості в літературах Заходу XVIII – XIX ст. : дис. ... кандидата філол. наук: 10.01.01 / Мурадханян Ірина Саркісівна. – Чернівці, 2001. – 190 с.

109. Наливайко Д. С. Стилі й напрямки в реалістичній літературі XIX ст. / Дмитро Сергійович Наливайко. – К. : Наукова думка, 1997 – 199 с.

110. Новий заповіт. – К. : «Основа», 1999. – 443 с.

111. Новиков А. Образ жінки страдниці в п'єсах драматургів театру корифеїв / А. Новиков // Дивослово. – К., 2004. – №7. – С.55 – 58.

112. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – К. : Либідь. – 1997. – 360 с.

113. Павличко С. Теорія літератури / Соломія Павличко [упоряд В. Агеєва, Б. Кравченко]. – К. : Основи. – 2002. – 679 с.

114. Павличко С. Фемінізм / Соломія Павличко [упоряд., передм. В. Агеєвої]. – К. : Основи, 2002. – 322 с.

115. Пастушенко О. В. Художня парадигма жіночих характерів у прозі Уласа Самчука в контексті української літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кан. філол. наук : 10. 01.01 / О. В. Пастушенко – К., 2002. – 18 с.

116. Патерик Києво – Печерський. Про преподобного Мойсея Угрина. Слово 30 // [http : / Litopus. org / ua / paterikon / pat. 30. htm](http://Litopus.org/ua/paterikon/pat.30.htm).

117. Петришина Л. Гендерні тенденції українського національного руху XIX – початку XX століть // Пошуки гендерної паритетності: український контекст: [монографія / упорядник та загальна редакція І. Грабовська]. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, Д. С. Міланік, 2007. – С. 25.

118. Пилипенко О. Ганна Барвінок: тематичний спектр / О. Пилипенко // Дивослово. – № 12 (грудень). – 2005. – С. 60 – 63.

119. Писарев Д. И. Литературно-критические статьи. Избранное / Писарев Д. И.; [вст. ст., коммент., ред. Н. Ф. Бельчикова]. – М. : Художественная

література, 1940. – 479 с.

120. Пивинская М. Проблемы романтического героя / М. Пивинская // Польский романтизм и восточно-славянские литературы : сб. ст. – М. : Наука, 1973. – С. 138 – 161.

121. Платон. Федон; Пир; Федр; Парменид / Платон [пер. з давньогреч. С. А. Ананьїн]. – М. : Мысль, 1999. – 528 с. (Классическая философская мысль).

122. Погребна В. Л. Проблеми фемінізму в російській критиці і романах письменниць другої половини ХІХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.01.02 «Українська література» / В. Л. Погребна. – К., 2004. – 400 с.

123. Подзігун В. І. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини ХІХ століття: автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / В. І. Подзігун. – К., 2006. – 19 с.

124. Поліщук Я. Сексуальність як дискурс: маятник рухається // [http. // tdcse. iatr. org. ua / Ypolishch. htm](http://tdcse.iatr.org.ua/Ypolishch.htm).

125. Прибутко П. С. Етика : Посіб. для підготовки до іспитів / П. С. Прибутко, Л. М. Дубчак. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 180 с. – (Бібліотечка студента).

126. Пушкарєва Н. Л. Гендерный подход в исторических исследованиях / Наталья Львовна Пушкарєва // Вопросы истории. – 1998. – № 6. – С. 145.

127. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття: Навчальний посібник для студентів вузів, що навчаються за спец. «Психологія» / Роменець В. А., Маноха І. П. – К. : Либідь, 1996. – 992 с.

128. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Руссо Ж.-Ж. // Избранные произведения в 2 т. – Т. 1. – М. : Учпедгиз, 1961. – 150 с.

129. Савкина И. Женская проза – без кавычек / И. Савкина // Литературная учеба. – 1998. – №3. – С. 71 – 75 с.

130. Самое высокое чувство : Сборник афоризмов / [сост. П. Я. Жигалов, Т. П. Жигалова, И. П. Гончарова] ; изд. 2-е, перераб. и доп. – Львов : Свит. – 1992. – 264 с.

131. Самойленко Г. Про Ганну Барвінок з теплотою і ніжністю / Г. Самойленко // Зеленська Л. І. Ганна Барвінок:: Життєпис на основі епістолярної спадщини / Людмила Іванівна Зеленська. – Чернігів : Б. в., 2001. – С. 56 – 58.

132. Сандомирська И. Пауза и слово, или имя у боли: Беседа в редакции / Инна Сандомирская, Борис Кузьминський // Иностранная литература. – 1993. –

№3. – С. 236 – 244.

133. Сартр Ж.- П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Жан-Поль Сартр; [пер. В. Лях, П. Тарашук]. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 855 с.

134. Семенчук І. Р. Мистецтво композиції і характер / І. Р. Семенчук. – К. : Вища школа. – 1974. – 136 с.

135. Семенчук І. Р. Портрет у художньому творі / Семенчук І. Р. – К. : Дніпро, 1965. – 73 с.

136. Семенюк Г. Ф. Українська драматургія 20-х років / Григорій Фокович Семенюк. – К.: Либідь, 1992. – 183 с.

137. Сиротенко В. Незнаний Марко Вовчок : (Щодо справжнього авторства творів Марка Вовчок) / В. Сиротенко // Наука і суспільство. – 1999. – № 4 – 6. – С. 50 – 90.

138. Сковорода Г. С. Сад пісень. Поезії. Байки Харківські. Афоризми / Григорій Сковорода ; [упоряд., ст., пер. прим. В. Яременко]. – К. : Веселка, – 189 с.

139. Сметанська М. І. Марко Вовчок у боротьбі за рівноправність жінки: (До 150-річчя з дня народження письменниці) / М. І. Сметанська // Українська мова і література в школі. – 1983. – № 12. – С. 11 – 16.

140. Современное зарубежное литературоведение (страны Западной Европы и США): концепции, школы, термины. Энциклопедический справочник. – М.: Интрада, 1999. – 319 с.

141. Ставицька Л. Мова і стаття / Леся Ставицька // Критика. – 2003. – №6. – С. 29 – 34.

142. Старух О. Постфемінізм та проблема полісуб'єктивності жіночого «Я» у прозі О. Забужко / О. Старух // Питання літературознавства. Науковий збірник. Вип. 8 (65). – Чернівці, 2002. – С. 100 – 107.

143. Стельмах Х. М. Специфіка жіночої психології у романі Ясміні Тешанович «Сирени» / Х. М. Стельмах // Молода нація / гол. ред. О. Проценко. – К. : СМОЛОСКОП, 1999. – С. 314 – 322.

144. Страхов И. В. Методика психологического анализа характеров в художественном произведении. Психологический анализ портретов-характеров в романе Л. Н. Толстого «Война и мир». / Страхов И. В. – Саратов : Из-во Саратовск. пед. и-та., 1977. – 84 с.

145. Страхов И. В. Психология внутренней речи. / Страхов И. В. – Саратов: Из-во Саратовск. пед. и-та, 1948. – 57 с.

146. Страхов И. В Психология сновидений / Страхов И. В . – Саратов : Изд-во Саратовск. пед. и-та, 1955. – 142 с.
147. Страхов И. В. Психология характера / Страхов И. В. – Саратов : Изд-во Саратовск. пед. и-та. – 1970. – 80 с.
148. Татенко В. О. Психологія в суб'єктивнім вимірі / Татенко В. О. – К. : Основи, 1996. – 219 с.
149. Теліга О. Якими нас прагнете? / Олена Теліга // О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – С. 85-98
150. Титаренко Т. Вчинок самопізнання / Титаренко Т. // Основи психології. – К. : Либідь. – 1996. – С. 573 – 587.
151. Ткаченко А. О. Фабула, сюжет, композиція / А. О. Ткаченко // Мистецтво слова (вступ до літературознавства): Підручник для студ. гуманіт. спец. вузів. – К. : Правда Ярослави́чів, 1998. – С. 165 – 208.
152. Ткачук М. П. Жанрова структура прози Івана Франка (Бориславський цикл та романи з життя інтелігенції): автореф. дис. ... докт. філолог. наук: спец. 10.01.01 – «Українська література» / Микола Платонович Ткачук. – К., 1997. – 29 с.
153. Ткачук М. П. Жанрова структура романів Івана Франка / Ткачук М. П. – Тернопіль : Тернопіль, 1996. – 122 с.
154. Ткачук М.П. Поетика синтезу в романі «Борислав сміється» І. Франка / М. П. Ткачук // Іван Франко і національне відродження: Тези респ. наук. конференції. – Криворівня – Львів : Львівський держ. Університет, 1999. – С. 104 – 106.
155. Ткачук М. П. Художній час у бориславському циклі І. Франка / М. П. Ткачук // Українське літературознавство. – Вип. 56. – Львів, 1992. – С. 96 – 103.
156. Тодчук Н. Є. Часопростір у прозі Івана Франка «Для домашнього вогнища» в руслі новацій європейської літератури: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.06 – «Теорія літератури» / Н. Є. Тодчук. – Львів, 2001. – 17 с.
157. Толстой Л. Н. Собрание починений : в 24 т. / Лев Толстой – М. : Издательство И. Д. Сытина, 1913. (Серия «Литературоведение»). – Т. 4. – 1913. – 456 с.
158. Томащук Н. О. Народнопоетичні джерела повісті Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала» / Н. О Томащук // Народна творчість та етнографія. –

1963. – № 24. – С. 121 – 128.

159. Топуз А. Художня функція психології несвідомого у творчості Тараса Шевченка та Лесі Українки / А. Топуз // Шевченкознавчі студії. – Вип. 9. – 2007. – С. 51.

160. Три долі: Марко Вовчок в контексті української, російської та французької літератури / [упоряд. Віра Агеєва]. – К. : Факт, 2002. – 367 с.

161. Тюпа В. И. Характер литературный / В. И. Тюпа // Кн. 2 : В 9 т. – М. : Сов. Энциклопедия, 1978. – Т. 8. – С. 215 – 216.

162. Усманова А. Р. Беззащитная Венера. Размышления о феминистской критике истории и теории искусства / А. Р. Усманова // Arche. – 1999. – № 3. – С. 45 – 48.

163. Фащенко В. В. Відкриття нового і діалектика почуттів. Роздуми про зображення людини в сучасній радянській прозі / Фащенко В. В – К. : Дніпро, 1977. – 251 с.

164. Фащенко В. В. Герой і слово. Проблеми, характери і поетика радянської прози 80-х рр. / Фащенко В. В. – К. : Дніпро, 1986. – 212 с.

165. Фащенко В. В. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії / Фащенко В. В.; [упоряд. М. М. Фащенко, В. Г. Полтавчук]. – О. : Маяк, 2005. – 640 с. (Серія «Бібліотека Шевченківського комітету»).

166. Філоненко С. Гендерна проблематика і нова концепція особистості жінки в сучасній українській прозі / Софія Філоненко // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Науково-методичний центр вищої освіти, 2003. – Вип. 30. – С. 282 – 292.

167. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття (феміністичний аспект): дис. ...канд. філол. наук / Філоненко Софія Олегівна. – Дніпропетровськ, 2003. – 212 с.

168. Філоненко С. Переживання кінця в сучасній українській жіночій прозі (на матеріалі творів О. Забужко, С. Йовенко, С. Майданської) / Софія Філоненко // Молода нація: Альманах. – 1999. – №12. – С.296 – 309. Философия любви / [ред. Д. Г. Горского]. – М. : Политиздат. Ч. 1, 1990. – 510 с.

169. Філософія: [підручник / Сидоренко О. П., Корлюк С. С., Філянін М. С. і ін] ; під. ред О. П. Сидоренко. – К. : Знання, 2009. – 891 с.(Серія «Вища освіта ХХІ століття»).

170. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Нортон Фрай // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С.109 – 135.

171. Франко І. Я. Жінка-мати в поемах Шевченка / Іван Франко // Літературна спадщина. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – Т. 1. – Вип. 1. – С. 351 – 353.
172. Франко І. Я. Жіноча неволя в руських піснях народних / Іван Франко // Зібрання творів у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 210 – 253.
173. Франко І. Я. Із статті «Метод і задача історії літератури» / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти томах. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 17 – 23. – Т. 41.: Літературно-критичні праці (1890-1910).
174. Франко І. Літературно-критичні статті / Іван Франко. – К. : ДПВ, 1950. – С. 372 – 373.
175. Франко І. Моральні типи / Іван Франко // Українське літературознавство. – Вип. 64. – Львів, 2001. – С. 148 – 154.
176. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Лекції до вступу з психоаналізу з новими висновками / Зігмунд Фройд [пер. Петро Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 709 с.
177. Фройд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Зігмунд Фройд ; [сост., науч. ред., авт., вступ. ст. М. П. Ярошевский]. – М. : Просвещение. – 1990. – 448 с.
178. Фромм Э. Душа человека / Эрих Фромм . – М. : АСТ, 1998. – 664с.
179. Фромм Э. Психоанализ и этика / Эрих Фромм ; [сост. П. С. Гуревич, С. Я. Левит, вступ. ст. П. С. Гуревич]. – М. : АСТ, 1998. – 566 с. (Классики зарубежной психологии).
180. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / Мишель Фуко – Санкт-Петербург: Универсальная книга, 1997.– 576 с. (Книга света)
181. Хиллман Дж. Исцеляющий вымысел / Хиллман Джеймс – Спб. : Питер, 1997. – 260 с.
182. Храпченко М. Горизонты художественного образа / Храпченко М. – М. : Худ. лит., 1986. – 507с.
183. Художня проза на грані миті й вічності: Круглий стіл «Лу» / О. Логвиненко, Г. Гордасевич, М. Слабошпицький, Г. Штонь // Літературна Україна. – 1999. – №43. – С.5.
184. Чалий Д. В. Становлення реалізму в українській літературі. Перша половина ХІХ ст. / Чалий Д. В. – К. : Держлітвидав. України. – 1956. – 200 с.
185. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника / Олександра Черненко. / О. Черненко – Мюнхен : Сучасність, 1989. – 280 с.
186. Чорновол П. Жінки і кохання в житті Тараса Шевченка / П. Чорновол // Армія України. – 1995. – 31 лип.

187. Чубинський В. Ганна Барвінок. / В. Чубинський // Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження; [упоряд. В. Яцюк; наук. ред. В. Шендеровський,] – К. : Рада, 2001. – С.123 – 125.
188. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ столітті / Програма рівних можливостей ПРООН. – Київ, 2004. – Вип. 36. – 48 – 53.
189. Шаповал М. Ганна Барвінок. Кілька слів з нагоди її ювілею / М. Шаповал // Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження; [упоряд. В. Яцюк, наук. ред. В. Шендеровський]. – К. : Рада, 2001.– С. 403 – 407.
190. Шатенко В. А. Психологія в суб'єктивному вимірі / Шатенко В. А – К. : Основи, 1996. – 403 с.
191. Швець А. В. Кримінальний сюжет і проблеми художнього психологізму та характеротворення у прозі Івана Франка: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Швець Алла Вікторівна. – Львів. – 2002. – 203 с.
192. Шляхова Н. М. Художній тип. Соціальна і духовна характерність. Літературознавчі статті / Нонна Михайлівна Шляхова – Одеса : Маяк, 1990. – 252 с.
193. Шовалтер Е. Феміністична критика у пущі. Плюралізм і феміністична критика / Е. Шовалтер // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 512 – 527.
194. Шопенгауер А. Мир как воля и представления / А. Шопенгауер – Т. 1. – М. : Наука, 1900. – 200 с.
195. Штонь Г. М. Духовний простір української ліро-епічної прози: дис... д-ра філол. наук. 10.01.01. / Григорій Максимович Штонь. – К., 1998. – 351.
196. Юнг К. Г. Архетип и символ / Юнг К. Г. – М. : Ренесанс, 1991. – 304 с. (Университетская книга).
197. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное / К. Г. Юнг; [пер с немец. В Бакусев]. – Москва: Академический Проект, 2007. – 190 с. (Психологические технологии)
198. Яровий О. Маніфест «жіночого шовінізму» чи Сізіфова сповідь жінки? (про роман Оксани Забужко «Польові дослідження з українського сексу») / О. Яровий // Вежа. – 1996. – №4 – 5. – С. 190 – 195.
199. Bem S. The measurement of psychological androgyny // Journal of Consulting and Clinical Psychology, 1974, № 42, p. 115 – 162 с.
200. Masao M. The Divided Self. – №Y.: New York University Press, 1969. –317с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ В СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ	8
1.1. Гендерний розвиток та гендерна ідентичність особистості, особливості жіночої та чоловічої соціалізації в історичній проекції.....	8
1.2. Кореляція феміністичної та гендерної критики як різновидів новітнього літературознавства.....	22
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ ІІ. ЕВОЛЮЦІЯ ДУАЛЬНИХ ХАРАКТЕРІВ У ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ МАРКА ВОВЧКА ТА ГАННИ БАРВІНОК	32
2.1. Полікомпонентність психологічної сфери персонажа в українській прозі середини ХІХ століття.: фемінність, маскулінність, андрогінність.....	32
2.2. Концепція особистості як соціокультурного конструкту в епічній спадщині Марка Вовчка.....	42
2.3. «Культурна маска» персонажа як гендерна схема у творах Ганни Барвінок.....	70
Висновки до розділу 2.....	98
РОЗДІЛ ІІІ. ФЕМІНІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ТА СПОСОБИ ЇЇ ХУДОЖНЬОГО ВТІЛЕННЯ У ПРОЗІ МАРКА ВОВЧКА ТА ГАННИ БАРВІНОК	102
3.1. Жіноче та чоловіче соціальне самоствердження: паралелі та опозиції.....	103
3.2. Гендерна специфіка у формуванні прогресивних рис світогляду героїв нового типу в жіночій прозі.....	126
3.3. Дихотомія інфантильність/агресивність статі як елемент характеротворення.....	137
3.4. Проза Марка Вовчка та Ганни Барвінок в українському та європейському літературному контексті	141
Висновки до розділу 3.....	147
ВИСНОВКИ	151
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	158

